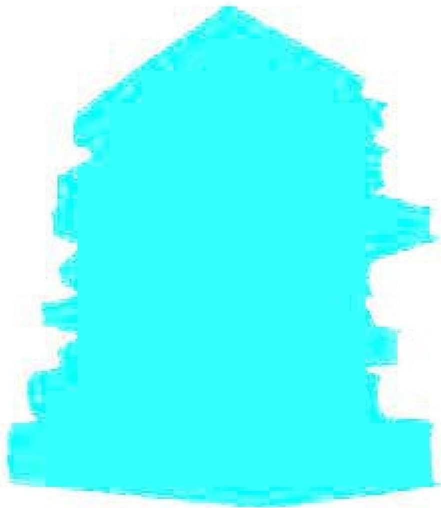

ملفوظات

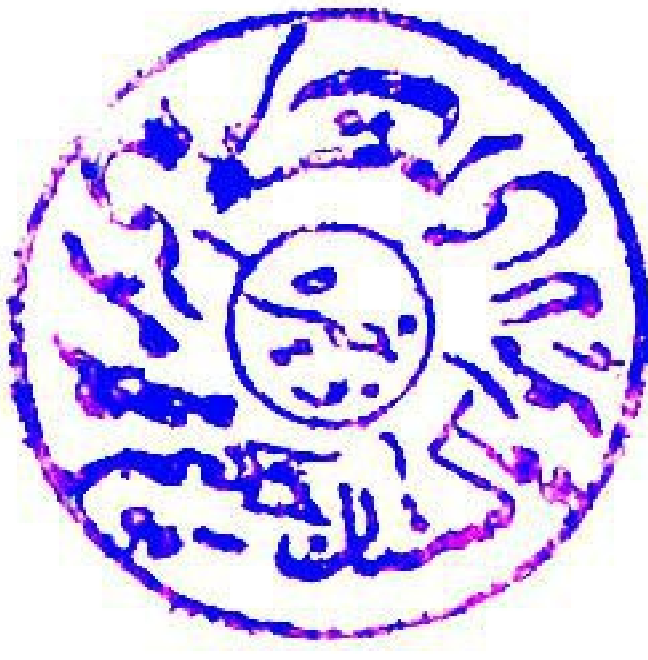
از حضرت بہاء الدین نقشبند قدس سرہ العزیز

Marfat.com

Marfat.com

Marfat.com

ملفوظات

از

(۱) حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند بخاری قدس سرہ (م سنہ ۷۹۱ھ)

(۲) خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ (م سنہ ۸۲۲ھ)

(۳) مولانا شمس الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ (صاحب خواجہ محمد پارسا رح)

(۴) مولانا عبدالرحمٰن جامی رحمۃ اللہ علیہ (م سنہ ۸۹۸ھ)

(۵) مولانا سعد الدین کاشغری رحمۃ اللہ علیہ (م سنہ ۸۶۰ھ)

(۶) مولانا علاء الدین رح خلیفہ مولانا سعد الدین کاشغری رحمۃ اللہ علیہ

(۷) مولانا عبید اللہ رح (غالباً خلیفہ مولانا علاء الدین رحمۃ اللہ علیہ)

٥ (مع) ٥

(۱) رسالہ مراتب ستّہ از مولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ۔

(۲) رسالہ تحفۂ مرسلہ از شیخ ابوسعید مخزومی رحمۃ اللہ علیہ

(۳) توضیح مصطلحاتِ صوفیہ از خواجہ محمد پارسا (رحمہم اللہ تعالےٰ اجمعین)

مرتّبہ

پروفیسر ڈاکٹر غلام مصطفےٰ خاں

صدر شعبۂ اردو۔ سندھ یونی ورسٹی۔ حیدر آباد

۱۳۷۹ھ
۱۹۵۹ء

Marfat.com

نذرِ عقیدت بہ شکر و نذرِ حقیقت

عمدۃ السالکین و قدوۃ العارفین شیخنا و سندنا مولانا الحاج
الحافظ شاہ زوار حسین دامت برکاتہم

ع۔ اگرچہ نیک نیم خاکِ پائے نیکانم

احقر۔ غلام مصطفٰے خاں

چہار شنبہ ۱۱ ربیع الآخر ۱۳۷۹ھ

(ایجوکیشنل پریس کراچی)

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

در دانش گاہ سندھ حیدرآباد دو نسخہ ہائے خطی محفوظ است کہ مشتمل است بر ملفوظات
ت خواجۂ خواجگان بہاء الدین نقشبند قدس سرہٗ و اصحاب ایشاں. یکے از آنہا کہ
وم بہ رسالۂ قدسیہ است، قریب پنجاہ سال است کہ از دہلی اشاعت یافتہ بود. و لے
بندہ آن را مع رسائل اکابرِ نقشبندیہ در ۱۳۷۷ھ شایع نمودہ ہستم و اکنون این سعادت
ل م نمایم کہ نسخۂ دیگرے را ہم پیشِ عزیزان می کنم.

این نسخۂ دیگر کہ خیلے نادر و بے بہا باشد وہنوز صورتِ انتشار نہ یافتہ است
ندہ ملفوظاتِ حضرت بہاء الدین نقشبند بخاری قدس سرہٗ است و نیز مشتمل بر ملفوظات
ن اکابرِ نقشبندیہ :-

(۱) خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ کہ جامع نسخۂ اول الذکر بودند (صفحہ ۷-۱۰)

(۲) مولانا شمس الدین رومی علیہ الرحمہ کہ صاحب خواجہ محمد پارسا بودند (صفحہ ۲۱)

(۳) مولانا عبد الرحمٰن جامی علیہ الرحمہ (صفحہ ۱۵)

(۴) مولانا سعد الدین کاشغری علیہ الرحمہ (صفحہ ۱۰)

(۵) مولانا علاء الدین علیہ الرحمہ خلیفۂ مولانا سعد الدین کاشغری (صفحہ ۴۴)

(۶) مولانا عبید اللہ علیہ الرحمہ (صفحہ ۴۲)

Marfat.com

بر سرِ آغازِ این نسخهٔ خطّی نامِ جامع مولانا علاء الدینؒ (خلیفهٔ مولانا سعد الدینؒ) نوشته
است ولے از عبارتِ ذیل (صفحہ ۴۴) مفہوم و معلوم می شود کہ بعد از وفاتِ ایشان مرتب گشته
”خدمتِ مولانا علاء الدین علیہ الرحمہ کہ از جملهٔ اصحابِ حضرت مولانا سعد الدین قدس سره
بودند۔“ ولے این ہم ممکن باشد کہ جامعِ اوّل مولانا علاء الدینؒ بودند و بعد از وفاتِ ایشان
اضافہ اے از اصحاب و اخلافِ ایشان کردہ شدہ ہست۔ زیرا کہ مصنفاتِ مولانا جامیؒ (
تحفۃ الاحرار در صفحہ ۴۰۔ و اشعۃ اللمعات در صفحہ ۱۴۱) را مذکور آمدہ ہست۔

احوالِ این ہمہ اکابر نقشبندیہ رحمہم اللہ تعالیٰ در نفحات الانس جامیؒ مندرج است
ذکرِ شمس الدین (محمد) فناری رومی علیہ الرحمہ در ذیلِ احوالِ محمد پارسا علیہ الرحمہ آمدہ است
کہ او در تجہیز و تکفینِ مؤخر الذکر حاضر بودند و در آن سال (۸۲۲ھ) ہنوز عمرِ مولانا جامی
پنج سال تمام نہ شدہ بود۔ ولے احوالِ مولانا عبید اللہؒ و مولانا علاء الدینؒ را تحقیق نتوانستم ک
رسالہ مراتب ستہ و رسالہ تحفہ مرسلہ را ہم منسلکِ این مجموعہ کردہ آمد و آنها
نیز خیلے نادر ہست۔ آقای مفتی محمود الحسن مدظلہ (ابنِ مولانا رکن الدین کہ صاحبِ رکنِ دین
بودند) را ممنون ہستم کہ این ہر دو رسالہ ہا مرحمت کردند۔ در آخرِ کتاب رسالهٔ د
توضیحِ مصطلحاتِ صوفیہ (از خواجہ محمد پارساؒ) ہم شامل کردہ شدہ ہست۔

فقط۔ والسلام!

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

روزے حضرت ایشان یکے را مخاطب ساختہ فرمودند کہ اگر در صحبت
…واجہ بہار الدین ترا نسبتے حاصل شدہ باشد بعد ازاں بصحبت بزرگ دیگر
…فتی وازوے نیز ہماں نسبت را بازیابی چہ میکنی خواجہ بہار الدین را
…ی گذاری یا نمی گذاری۔ پس فرمودند کہ ہر جائے دیگر کہ آں نسبت را باز
…ی یابی باید کہ آں را ہم از حضرت خواجہ بہار الدین دانی۔ فرمودند کہ
…یکے از مریدان قطب الدین حیدر بخانقاہ شیخ شہاب الدین سہروردی قدس
…سرہ افتاد بغایت گرسنہ بود روے بجانب پیر خود کرد و گفت "شیئاً
…للہ قطب الدین حیدر" شیخ شہاب الدین از حال او آگاہ شدند۔ خادم
…را فرمودند تا طعام پیش وے برد۔ چوں درویش از طعام فارغ شد باز

…اللہ کے لئے کچھ دیجیے قطب الدین حیدر۔

Marfat.com

روزے بجانب پیرِ خود کرد و گفت "شئی للہ قطب الدین حیدر که ما را پیش
فرد نگذاشتی۔ چون خادم نزدِ شیخ رفت از وے پرسیدند چون یافتی آن در
را گفت سہل کسے ہست که طعام شمارا می خورد و شکر قطب الدین حیدر می گو
شیخ فرمودند که مریدی از وے باید آموخت که ہر جا فائدہ می یابد از برکت
پیرِ خود می داند چه بظاہر و چه به باطن۔

روزے حضرت ایشان با جمعے اصحاب شرمندہ فرمودند که شما بار
طریقه نمی توانند کشید۔ این طریقه بغایت دقیق ہست از مراد خود گذشتن و به
دیگرے ایستادن کار بس بزرگ ہست۔ از شما این طریق کار نمی آید۔ اگر من گو
که حالا روید و خوکبانی کنید فی الحال رقم کفر بر من می کشید این کار نه کار
شما ست۔ شما کجا و این طریقه کجا۔ پس فرمودند که در ہمان خانه حضرت خوا
بہاء الدین قدس سرہٗ دو کس از موالی که در خدمتِ ایشان می بودند
ایمان می کردند۔ قیل و قالِ ایشان دُور و دراز کشید حضرت خواجه این گفت
گوے را شنیدند آخر پیشِ آں دو عزیز آمدند و فرمودند که اگر صحبت مرا می خو
شما را از ایمان می باید گذشت۔ ایشان بغایت مضطرب گشتند و مدتے در
در اضطراب می بودند تا آخر معنی آن سخن بر ایشان ظاہر شد۔

می فرمودند که حضرت سید قاسم قدس سرہٗ می فرمودند
روزے در مجلس مولانا نور الدین ابو بکر تا بیادے نشسته بودم دم

Marfat.com

که مرید یکے از مشائخ وقت بود دران مجلس حاضر بود خدمت مولانا سخن از وے
پرسیدند که شیخ خود را بیشتر دوست می داری یا امام اعظم ابو حنیفه کوفی را۔ آن
مرد گفت که شیخ خود را۔ خدمت مولانا ازان سخن در غضب شدند بمرتبهٔ که آن
مرد را سگ گفتند و برخاستند و بخانه در آمدند من همان جا نشسته بودم
بعد از لحظه خدمت مولانا بدر آمدند و مرا گفتند به آن مرد غضب کردیم و در
روے او درشت گفتیم بیا تا رویم و عذر خواهی کنیم۔ به همراهی خدمت مولانا
روان شدیم و آن مرد در راه پیش آمد و گفت من بعذر آمدم می خواستم که
به خدمت شما عرض کنم۔ چندین سال است که بمذهب امام اعظمؒ بودم و هیچ
یک از صفات ناخوش من کم نه شد و به چندین روز که در ملازمت این عزیز
بودم از همه ناخوشیها برگوشه شدم۔ اگر این چنین کس را از امام اعظم دوست تر
دارم چه مانع است۔ اگر در کتابها نوشته که این دوستی مذموم است و نهی کرده
اند ازان برگردم۔ خدمت مولانا وے را عذر خواهی بسیار کردند و استحسان
فرمودند۔

می فرمودند چون طالب به امر مرشد و مدد او خود را خالی
می کند از هر مانعے که از محبت مرشد در دل طالب تمکن یافته پس ازان قابل
فیض الٰهی گردد و محل ورود احوالِ نامتناهی شود۔ و به حقیقت در فیض الٰهی قصور
نیست۔ قصور از جهتِ طالب است۔ چون طالب دفع موانع کرد هر آئینه حال

Marfat.com

طلوع کند برو بواسطۂ روحانیتِ مرشد کہ آن حال محل حیرت باشد وہیچ وجہ ادراک آن وجود و آن حقیقت نتواند کرد "رَبِّ زِدْنِی تَحَیُّرًا فِیْکَ" حکمتِ اختیار در آدمیان بیشتر است۔ چون موانع طبیعت اصل شدہ بہ قوتِ اختیار و جہد بسیار دفع از موانع می باید کرد۔ فرشتگان اگرچہ مجبول بر طاعت اند و معصوم از مخالفت قصداً و فعلاً۔ اما در خشیت و خوف اند۔ اعتبار تمام اختیارات در سعادت و شقاوت از ترقی و تنزل۔

می فرمودند کہ طالب عجز و بیچارگی خود را پیشِ مرشد باید کہ دائماً مطالعہ کند و یقین داند کہ وصول مقصود حقیقی میسر نہ شود اِلّا از جہتِ مرشد و بواسطۂ دریافتن رضائے او۔ وہم طرق و ابواب دیگر بہ خود مسدود بیند وہمگی ظاہر و باطنِ خود را فدائے وے کند۔ و علامات مرشدِ کامل آن بود کہ طالب ہرچند عالم و عارف بود بانچہ داند و تواند در سلوک سعی نماید و بعد ذٰلک در حضور یا در غیبت توجہ بہ روحانیت مرشد نماید آن سعیہائے وے بکلی محو شود وبے حاصلی و فروبستگی خود را پیش از توجہ بہ مرشد مطالعہ کند و دریابد و علی التحقیق بہ بیند وہرچند منازل و مراحل قطع کند این ہمہ در جنب مطالعہ کمالِ مرشد و قوت پرورِ روحانیتِ او کہ بہ طریق مبدل شدہ است بہ مددِ جذباتِ الٰہی بغایت اندک نماید کہ سیر او سالہا بہ یک

سلہ اے پروردگار زیادہ کیجئے میری حیرانی آپ میں۔

Marfat.com

ساعتِ مرشد برسد۔

می فرمودند باید کہ طالب در طلبِ رضاءِ مرشد ظاہراً و باطناً در غیبت و حضور علی الدوام سعی نماید و بمحض عنایتِ الٰہی محلِ رضاے نظرِ وے را دریابد و دریافتن و شناختن آن محلِ نظرِ رضا یا بد نیک دشوار است امّا آسان است چون توفیقِ حق سبحانہٗ رفیق شود اِنَّہٗ لَیَسِیْرٌ عَلٰی مَنْ یَّسَّرَہُ اللّٰہُ عَزَّ وَجَلَّ۔[1]

می فرمودند بر طالب آن است کہ بے اختیار باشد بنسبتِ مرشد در ہمہ امورِ دینی و کلّی و جزئی۔ و بر مرشد آن کہ تفحصِ احوالِ او کند و بہ نسبت صلاح و وقت و زمانِ او ہر کارے کہ فرماید و امورِ او را بر وے تعین کند تا باختیارِ مرشد دران شروع نماید۔

می فرمودند من متضمن می شوم کہ ہر کہ درین طریقہ بہ تقلید بیاید ہر آئینہ بہ تحقیق رسد۔ فرمودند کہ حضرت خواجہ قدس اللہ سرہٗ مرا بہ تقلیدِ خود امر کردند در ہر چہ تقلیدِ ایشان کردم و اکنون می کنم اثر و نتیجہ آن را بہ تحقیق مشاہدہ می کنم۔

می فرمودند کہ این طائفہ را جز در مقامِ تلوین نہ توان شناخت اکنون معلوم می کنم کہ ایشان را در مقامِ تمکین شناختہ نہ شدہ است۔ ہر کہ در

---

[1] البتہ یہ آسان ہے اُس پر جس پر آسان فرمائیں اللہ عزوجل

Marfat.com

حالتِ تمکین ایشان را در یافت و بہ تقلید عمل کرد بے بہرہ ماند بلکہ در خطرِ عظیم زندیقی شد مگر آنکہ عنایت فرمایند و خود را بوے نمایند انتہی کلام قدس سرہٗ۔ پوشیدہ نماند کہ تلوین نزدِ مشائخِ طریقت قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم عبارت ست از گردیدنِ دلِ سالک در احوال کہ بر وے می گذرد۔ و بعضے گفتہ اند گردیدنِ دل ست میانِ کشف و احتجاب بہ سبب غیبتِ صفاتِ نفس و ظہورِ آن۔ ہر آئینہ سالک را درین مقام توان شناخت از جہتِ تلوینِ احوالِ وے میانِ صفاتِ متقابلہ مثلِ قبض و بسط و سکر و صحو و امثالِ آن۔ و تمکین بہ اصطلاح ایشان عبارت ست از دوام کشفِ حقیقت بہ واسطۂ اطمینانِ دل در موطنِ قرب۔ و ہر آئینہ سالک را درین مقام نہ توان شناخت۔ زیرا کہ صاحبِ تمکین بہ مرتبۂ علمِ نبوت رسیدہ و در اکل و شرب و بیع و شریٰ و نوم و یقظہ و سائرِ صفاتِ بشری مشابہ و مماثل اہلِ ظاہر شدہ تقلیدِ اہلِ تمکین در امورِ طبعی و ترکِ ریاضات و مجاہدات موجب خطر زندیقی۔ چنانچہ حضرت علاء الدین قدس اللہ سرہٗ فرمودہ اند۔ اما ہر گاہ کہ تلوین را بر آن حمل کنیم کہ مصطلح قطب الموحدین غوث المحققین شیخ محی الدین ابن العربی و اتباعِ ایشان ست قدس اللہ ارواحہم شناختن صاحبِ تلوین مشکل تر و دقیق تر ست از شناختن صاحبِ تمکین۔ زیرا کہ حضرت قدس اللہ سرہٗ در اصطلاحاتِ خود آوردہ اند کہ نزد اکثر مشائخ تلوین مقامے ناقص ست لیکن نزد ما افضل و اکمل ہمہ مقام ست و حال بندہ در وے ہمان

Marfat.com

حال است کہ حق سبحانہٗ درشانِ خود فرمود۔ کُلَّ یَوْمٍ ھُوَ فِی شَأْنٍ. نزدِ ما تمکین در تلوین است۔ خدمتِ مخدومی استادی مولانا عبدالغفور علیہ الرحمۃ می فرمودند کہ معنی کلام شیخ قدس سرہٗ کہ می فرمودند تلوین نزدِ ما اکمل مقامات است نہ آن است کہ ہر زمان سالک بہ تجلی از تجلیاتِ بے نہایت مشرف شود۔ یا ہر زمان مدرکے از مدرکاتِ بے حد و نہایت معلوم گردد بلکہ مراد آن است کہ حقیقت بے رنگ شود و مطابق اصل گردد کہ عبارت از ذات بحت بے کیف وکم است چنانچہ اینجا کل یوم ہو فی شان واقع است۔ اینجا نیز ہر زمان از حقیقتِ بے رنگے بر آید۔ و او را تابع خود گرداند۔ و نسبتِ حقیقتِ او ہمہ رنگہا برابر شود۔ بلکہ ہر لحظہ بمقتضائے رنگے از شوقاتِ الٰہی عمل کند و در حقیقت، خود بے رنگ باشد چنانچہ گفتہ اند۔ منم کہ رنگِ من بیک من معین نیست نہ قبِ قرا ام بے قب قزل نہ شب سارق۔ و شک نیست کہ شناختن ہمچنین شخص بہمہ رنگہا بر آید و نسبتِ او ہمہ رنگہا برابر بود و در حقیقتِ خود بے رنگ باشد مشکل تر و دشوار خواہد بود از شناختن صاحبِ تمکین کہ ہمیشہ در یک مرتبہ مقیم است و بر رنگ ثابت و مستقیم۔ واللہ اعلم۔

می فرمودند کہ خواجہ محمد پارسا قدس اللہ سرہٗ می فرمودند کہ حجاب میانِ بندہ و حق سبحانہٗ ہمین انتقاشِ صورِ کونیہ است بہ سببِ صحبتہائے پراگندہ

۱؎ ہر دن وہ ایک شان میں ہے۔

وسیر با دیدن الوان واشکالِ گوناگون زیادتی می شود و در دل خزانہ می کند و بہ محنت ومشقت تمام نفی باید کرد و دیگر از مطالعۂ کتب وگفتن وشنیدن سخنان وکلماتِ شتی آن نقوش می افزاید واز مشاہدۂ صورِ جمیلہ واستماعِ نغمات وسازہاے طرب انگیز آن نقوش در حرکت وتموج می آید۔ واین جملہ موجباتِ بُعد وغفلت است از حق سبحانہٗ۔ طالب را نفی کردن واجب است۔ پس باید کہ از ہرچہ خیال را می افزاید بواجبی اجتناب نماید با دلِ صادق توجہ بجناب حق سبحانہ کند سنتِ الٰہی برین جاری شدہ کہ بے محنت ومشقت وترکِ لذات وشہواتِ حسّی این معنی دست نمی دہد ہر راحتے کہ می جویند در آخرت است ودو سہ روزے درین سراے فانی رنج کشید دیگر ابد الآبدین آسودی۔ این عالم را ہیچ نسبتے نیست بہ آن عالم۔ گویا درمیانِ بیابانِ بے نہایت خشخاش دانہ افتادہ است۔

می فرمودند کہ حق سبحانہٗ وتعالیٰ پیغمبرِ خود را صلی اللہ علیہ وسلم طریقِ مراقبہ تعلیم کردہ است آنجا کہ فرمود۔ وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ[1]۔ اصل مسئلہ آن است کہ حق سبحانہٗ فرمودہ است وحضرتِ رسالت صلی اللہ علیہ وسلم تعلیم کردہ خلاصِی کار این است کہ بجناب حق سبحانہٗ مشغول باشید حق سبحانہٗ

---

[1] اور آپ کسی حال میں ہوں اور منجملہ ان احوال کے آپ کہیں سے قرآن پڑھتے ہوں اور آپ جو کام بھی کرتے ہیں ہم کو سب کی خبر رہتی ہے جب آپ اس کام کو کرنا شروع کرتے ہیں۔

Marfat.com

بہ بندہ از ہمہ چیزہا نزدیک تر ہست۔ از نزدیک تر گفتن ہم نزدیک تر ہست چراکہ در حالِ قرب عبارت نمی گنجد و قتیکہ قرب را بعبارت درآورند بُعدمی شود۔ وقرب نہ آنست کہ گویم باو نزدیک شوم۔ یا از و عبارت توانی کرد۔ قرب آنست کہ تو در وی گم شوی خود را و غیر خود را گم کنی و ہیچ نہ دانی کہ کجا بودی و از کجا آمدی ومطلقاً از و عبارت نہ توانی کرد۔ یکے پیش بزرگے خبر آوردہ کہ فلان شیخ از قرب سخن می گوید آن بزرگ وے را گفت چون ہمان شیخ رسی اینجا ئیم قرب بعد ہست۔ قرب عبارت آن بودن ہست۔ بیت:

قرب نے پایانِ مستی رفتن است　　قرب حق از قید ہستی رستن است

می فرمود ند کہ در ہر نفس کہ می گذرد واقف می باید چو ہمیشہ حاضر و ناظر ہست باید کہ از حق سبحانہٗ شرم دارد و از غفلت دور زود حق سبحانہٗ تشنیع و سرزنش کردہ ہست کہ مَا جَعَلَ اللّٰہُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَیْنِ فِیْ جَوْفِہٖ[1] در درون یک آدمی دو دل نیست کہ یکے بہ دنیا مشغول دارد و یکے را بہ حق سبحانہٗ۔ در درون یک دل ہست اگر بہ دنیا مشغول سازد از حق سبحانہٗ بے بہرہ ماند و اگر متوجہ حق سبحانہٗ گردد از دلِ او روزنہ بسوے حق سبحانہٗ کشادہ گردد و از ان روزنہ آفتابِ فیضِ الٰہی تافتن و طلوع کردن گیرد کہ از مشرق تا مغرب ہر ذرہ کہ ہست از انوار او بہرہ می یابد۔ و لوزِ او بر ہمہ می تابد۔ اگر خانہ بود

---

[1] اللہ تعالیٰ نے کسی شخص کے سینے میں دو دل نہیں بنائے۔

Marfat.com

کہ آن را روزنہ نباشد ہر آئینہ از آمدنِ نور بے بہرہ ماند۔ پس اگر دل حاضر است حضورِ او بمشابہ آن روزنہ ہست اذان رہگذرِ نورِ فیض بوے خواہد رسید۔ واگر غافل است آن نور از وے درخواہد گذشت۔ بیت:

دوست بہر لحظہ در تو نظر می کند ۔ چوں تو از غافلی از تو گذر می کند

می فرمودند کہ طاعت موجب وصول بہ جنت است و ادب در طاعت سبب قرب حق سبحانہ۔ کاملان مشائخ گفتند کہ در ابتدا باید کہ باطن خود را صاف گرداند بہ تصفیہ و تزکیہ مشغول گردد تا مادام مراقبہ دست دہد اِلا ہر چہ از اعمال صالحہ بجا آرد ادب در جاے کند۔ مصرع

ہر چہ گیرد علتی علت شود

کم از شاگرد جولاہہ نباید بود۔ مدتے باید کہ تار رشتہ پیوند کردن بیاموزد دکارہا دیگر خود ہنوز کجا است۔ طالب می باید کہ بجد و جہد تمام سعی کند تا در نفی خواطر ایستادہ شود داند کہ چگونہ نفی خواطر می باید کردن۔ و در ابتدا باید کہ بہیچ چیز مشغول نہ گردد مگر بہ نفی خواطر۔ می فرمودند کہ ہر کہ یک جا ہمہ جا دہر کہ ہمہ جا ہیچ جا۔

می فرمودند کہ جنید قدس سرہ می فرمودند کہ استادِ من در مراقبہ گربہ بود وقتے کہ گربہ دیدم بر سر سوراخ موش نشستہ چنان متوجہ اوگشتہ کہ موے بر اعضاے وے حرکت نمی کرد بہ تعجب در وے نگریستم ناگاہ از یردن

Marfat.com

ندا کردند اے دون ہمت من در مقصودِ تو از موش کمتر نیستم تو در طلب من کمتر از گربہ مباش از ان روز در مراقبہ افتادم ۔ بیت :

دانی کہ مرا یار چہ گفت است امروز　　جز ما بہ کسے در منگر دیدہ بدوز

می فرمودند دایم بیادِ حق سبحانہٗ باشید تا غایتے کہ از خود غایت شوید ۔ حق سبحانہٗ از ہمہ لطیف تر است ہر کہ را لطافت بیشتر مشغولی او بحق سبحانہٗ بیشتر ۔

لطائفے چند از انفاسِ متبرکہ حضرت مخدوم مولانا جامی قدس سرہٗ

می فرمودند مردم بد نفس چون خواہند کہ عیب کسے بر شمارند اول بد یہلے کہ در ذاتِ ایشان موجود است بر زبان ایشان جاری می شود چہ آن بفہم ایشان نزدیک تر است ۔

می فرمودند کہ بہ گدایان و سائلان شفقت و مرحمت می باید نمود و لقمہ از بد و نیک دریغ نمی باید داشت ۔ نظر دران باید کرد کہ موجدِ ایشان کیست ۔ جنید و شبلی را حاجت نیست کہ بوے احسان کنید ہیچ عالی ہمتی ۔ دیہ ہیز گاری بگدائی پدرِ خانہٗ این کس نخواہد آمد و از کجا است کہ درین جبہ و لباس مجہول صاحب دولتے نیست و اگر چنین واقع است کہ ادبیار حق سبحانہٗ نیز حالِ خود بصورت بے سر و پایان می کنند ۔ روزے ایشان از کسے پرسیدند کہ در چہ کاری گفت ہنرمندی دارم و پاے در

داماِن عافیت پیچیده ام و در کنجے بفراغت نشستہ۔ فرمودند حضورؑ عقب نہ آن است کہ پائے در کرپلسے پیچی و در گوشہ نشینی۔ عافیت آن ست کہ از خود باز رستہ باشی۔ آن زمان خواہ در کنجے نشینی وخواہ درمیان مردم باشی۔

می فرمودند کہ محبتِ ذاتی آن است کہ یکے را دوست دارد وآن را ہیچ سببے وجہتے معلوم نباشد واین درمیانِ مردم بسیار است کہ کسے وے را بجناب حق سبحانہٗ چنین محبت پیدا شود آن را محبتِ ذاتی گویند و این بہترین انواع محبت است نہ آنکہ ہر گاہ لطفے بیند دوست دارد وہر گاہ عنفی بہ بیند بے میل شود۔

می فرمودند کہ کلماتِ قدسیہ اولیاء قدس اللہ ارواحہم مقتبس از مشکوٰۃ حقیقت حضرت رسالت است صلی اللہ علیہ وسلم ہمچنان کہ تعظیم قرآن وحدیث واجب است تعظیم کلام اولیاء نیز لازم است باسخنانِ ایشان بہ ادب وحرمت زندگانی باید کرد تا کسے از خود برخورداری یابد۔

می فرمودند کہ اگر تحصیل علم اولین وآخرین کردہ باشد در نفسِ آخر ہیچ علمے وے را دستگیری نخواہد کرد وہمہ معلومات از لوح مدرکہ بخواہد شست مگر آنکہ حضور وآگاہی حاصل کردہ باشد آنچہ در نفسِ آخر دستگیری می کند ہمین است۔ جوانی غنیمت است چند روزے ریاضتے برخود باید گرفت و کنجکے می باید نشست وملکہ حاصل باید کرد کہ خاطر از مزاحمتِ نفی واثبات

خلاص شود۔ روزے بوالفضولی بارد کہ دم از زہد و تقوی می زد بمجلس شریف آمدہ بود۔ طعام آوردند اتفاقاً نمکدان حاضر نبود وے خادمان را گفت نمکدان بیارید تا ابتدا بنمک بکنیم۔ ایشان بر سبیل طیبت فرمودند کہ نان نمک دارد پس بطعام خوردن مشغول شدند و درین اثنا رکے را دید کہ نان بیک دست بشکست بوے تعرض کرد و گفت نان بیک دست شکستن مکروہ است ایشان فرمودند کہ در وقت طعام خوردن در دست و در دہان مردم نگریستن ازان مکروہ تر است وے ساکن شد۔ بعد از زمانے باز در سخن آمد و گفت در وقت طعام خوردن سخن گفتن سنت است۔ ایشان گفتند بد گفتن مکروہ است۔ دیگر تا آخر مجلس خاموشی بود۔ می فرمودند ہر کہ بخدا حاضر است در بہشت نقد است و ہر کہ از خدا غافل است در دوزخ نقد است۔

چند کلمات قدسیہ حضرت مولانا سعد الدین قدس سرہ مرقوم گشت

بزبان معجز بیان مولانا علاء الدین کہ از اصحاب ایشان بودند می گفتند۔ می فرمودند روزے از گران جانان زبادۂ مجلس حضرت مولانا در آمد عصائے در دست و ردائے بر دوش افگندہ و شانہ دانی و آئینہ و تسبیح ازان در آویختہ۔ شیخ علاء الدین کہ از اصحاب ایشان می بودند می گفتند مرا از دیدن او تنفر عظیم شد۔ ہر چند خود را ملامت کردم سود نداشت۔ چون وے برفت فرمودند اے فلان ہمچنان کہ اہل آخرت متنفر اند از اہل دنیا ہمچنان

Marfat.com

اہل اللہ نیز متنفر اند از اہل آخرت ۔ می گفتند ۔ روزے حضرت مولانا سکوت بسیار کردند ۔ بعد ازان سر بر آوردند و فرمودند کہ یاران حاضر باشید ۔ یار عین بین ہست ۔ می گفتند کہ ہم الشان فرمودند کہ واللہ دوست دست شما گرفتہ در طلب خود بر درہا می گردد ۔ پس این دو بیت خواندند ۔ رباعی :

آنکہ بے نام بدست ہست مرا زو نہ نشان | دست بگرفتہ مرا در عقب خویش کشان
اوست دست من و پا نیز بہر جا کہ رود | پائے کوبان ز پیش می روم و دست فشان

می فرمودند کہ این کار کہ آدمی را افتادہ ہیچ موجودے را نیفتادہ از طاعت رسمی و عبادت عادتی ہیچ کار نہ کشاید میان را در بندگی چست می باید بستن در گفتن و نگریستن و خوردن احتیاط بلیغ باید کردن ۔

می فرمودند کہ درین طریق می باید کہ ہیچ چیز ملحوظ طالب نہ بود ۔ نہ دین و نہ در آخرت نہ نفس خود ۔ پس اگر چنین باشد علامت آن ہست کہ او را برائے شناختن خود آفریدہ اند دگرنہ برائے بہشت آفریدہ اند یا برائے دوزخ

می فرمودند کہ ہر کہ درین عالم از خود خلاص نہ شد بعد از خرابی بدن روح او در تحت فلک قمر می ماند ۔ مصرع :

ہر کرا در خاک غربت پائے در گل ماند ماند

و این سخن حضرت شیخ محی الدین ابن العربی ہست کہ فرمودہ اند کہ ہر کہ در تحت فلک قمر ماند ماند ۔ این سخن را بحضرت مولانا عبدالرحمن جامی گفتم و اظہار ملال

Marfat.com

دم کہ این قصہ پیش من بغایت مشکل ہست کہ شیخ فرمودند و حال آنکہ اکثر مومنان
بخود خلاص نا شدہ می میرند۔ حضرت مولانا قدس سرہٗ فرمودند ہر کہ بخدا اسے
یمان آوردہ اُو رخنہ در فلک انداختہ کہ عاقبت آن رخنہ خواہد جست۔

می فرمودند کہ درین طریقہ خواجگان قدس اللہ تعالیٰ اروا حہم
دش در دم اصل اعظم است۔ اگر دمے بہ غفلت گذرد آں را گناہ بزرگ دانند
احدے کہ بعضے کفر شمرند و شعر شیخ عطار قدس سرہٗ تائید این قول می کند آنجا
می فرمایند۔ **مثنوی:**

آن کو غافل از حق یک زمان است — دران دم کافر است اما نہان است
ر آن غافلے پیوستہ بودے — در اسلام بروے بستہ بودے

می فرمودند کہ خواجہ بزرگ قدس سرہٗ در معنی اَلْکَاسِبُ حَبِیْبُ اللّٰہِ[1]
عنہ اند مراد از کسب رضا است۔ معنی این سخن آن است کہ بندہ باید کہ کسب کند
ین معنی را کہ راضی باشد بہر چہ حق سبحانہٗ کند۔ وحصولِ این معنی بحقیقت دقیقے
یسر شود کہ بندہ محقق گردد بغنار حقیقی۔

می فرمودند کہ عوام خدا را بہ خلق شناسند و خواص خلق را بخدا شناسند
چون از ان طرف درے بروے خواص کشادہ شود الیشان را چیزے معلوم
شود۔ دانند کہ ہمہ خلق رو دران دارند ــــ روزے این حدیث خواندند

---

[1] کمانے والا اللہ کا دوست ہے۔

Marfat.com

که اَفضَلُ اِیمَانُ الْمَرْءِ اَنْ یَّعْلَمَ اَنَّ اللّٰہَ مَعَہٗ حَیْثُ کَانَ ۔۔ و
گفتند ہمیں کافی ہست اگر کسی ادراک دارد ۔ قطعہ :

یار با تست ہر کجا ہستی — جائے دیگر چہ خواہی اے اوباش
با تو در زیرِ یک گلیم ہست او — پس برو اے حریف خود را باش

می فرمودند کہ روزے درین فکر افتادم کہ ایمانِ شہودی آیا از
ظاہر ہست یا از احوالِ باطن ۔ شنیدم از بندہ کہ گفت نسبت بہ بندہ از احوالِ
ہست و نسبت بہ حق از امورِ ظاہر ۔ زیرا کہ درین حال بحقیقتِ باطن خود می
و حق سبحانہٗ بہ اسم وصف ظاہر بر دتجلی می کند ۔ بعدہٗ روزے این رباعی خوا
ابوالوفا خوارزمی خواندند ۔ رباعی :

چون بعض ظہوراتِ حق آمد باطل — پس منکرِ باطل نہ شود جز جاہ
در کل وجود ہر کہ جز حق بیند — باشد ز حقیقت الحقائق غا

...... فرمودند کہ چہل سال ہست کہ بمضمونِ این رباعی ایمان آوردہ ام ۔
می فرمودند کہ روزے از حضرت نورالدین مولانا عبدالرح
جامی قدس سرہٗ پرسیدم کہ در دعواۃ ماثورہ آمدہ ہست ۔ اَللّٰھُمَّ اشْغَلْنَا بِ
عَمَّنْ سِوَاکَ ۔ چون غیر و سوی نیست این دعا چہ معنی دارد ۔ فرمودند

رلہ آدمی کا بہترین ایمان یہ ہے کہ وہ یہ جانے کہ وہ جہاں کہیں بھی ہو اللہ اس کے سا
سلہ ۔ اے اللہ ہم کو ہر چیز سے ہٹا کر صرف اپنے ساتھ مشغول رکھیے ۔

Marfat.com

کاف اشارت به نفس ذات است یعنی مشغول مسازد بذات از غیر ذات که صفات وافعال است یعنی مارا الشهود ذاتی از تجلیات اسمائی وصفاتی وافعالی خلاص گردان۔

می فرمودند که حسین منصور که انا الحق گفت حقیقت خود را می گفت وفرعون "انا ربکم" گفت صورت خود را می گفت ۔ اگر او حقیقت خود را شناختے انی انا گفتن از وے مقبول بودے۔

چند انفاس متبرکہ حضرت مولانا شمس الدین محمد رومی قدس سرہٗ

می فرمودند که حافظ کاشغری رحمۃ اللہ علیہ ملازمت مجالس حضرت خواجہ محمد پارسا قدس سرہٗ بسیار کردہ بود شنیدم که گفت روزے درمبادی احوال پیش حضرت خواجہ نشستہ بودم و ایشان سکوت کردہ بودند و آن سکون امتداد تمام یافت ۔ آخر گفتم اے خواجہ سخنے فرمایند که ازان فائدہ گیرم و بہرہ برم فرمودند که هر که از خاموشی ما بہرہ نمی یابد از سخن ما نیز بہرہ نخواہد یافت۔

می فرمودند که مردم از غایت کہالت می گویند فردا کارے کنیم ۔ ہیچ نمی اندیشند که امروز فردائے دیروز است ۔ درین روز چہ کار می سازند که فردا خواہند ساخت ۔ مضمون این سخن که فرمودند درین قطعہ نظم کردہ شدہ قطعہ:

مکن در کارہا زنہار تاخیر .. که در تاخیر آفتہاست جانسوز
زگند یہائے طبع حیلت آموز .. قیاس امروز گیر ازحال دیروز

Marfat.com

روزے می فرمودند کہ حضرت شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہ
گفتہ اند کہ بعض اولیا را بعد از ریاضت بسیار سر ظہور عالم کشف می شود۔ و من رو
این معنی را از حضرت حق سبحانہٗ درخواستم کہ امرے ظاہر شد کہ قوتِ بشریہ من طاقت
احتمالِ آن نداشت۔ نزدیک بہ آن رسید کہ وجود عنصری از ہم فرو ریزد و متلاشی
گردد و روح از بدن مفارقت کند باز مناجات وزاری کردم تا آن معنی
پوشید و ہنوز اثر آن باقی است و این گفت گوے امروز من کلمتنی یا حمیرا
است۔ و بخلافِ معہودِ آن روز بیشتر سخن می گفتند۔

از انفاس متبرکہ حضرت ایشان یعنی خواجہ عبید اللہ رحمۃ اللہ علیہ

در معنی آیۃ فَاَعْرِضْ عَمَّنْ تَوَلّٰی عَنْ ذِکْرِنَا۔ می فرمودند کہ این آیت
متناول دو معنی است یکے آنکہ از ظاہر آیۃ مفہوم می شود کہ اعراض کنی از طائفہ کہ از
ذکرِ ما اعراض کردہ اند کہ اہلِ جحود و غفلت اند۔ و دیگرے آنکہ طائفہ ہستند کہ
استغراق و استہلاک در شہود مذکور وصف از ایشان مرتفع شدہ است۔ اگر
ایشان را بذکر تکلیف کنند ذکر ایشان را مانع از شہودِ مذکور خواہد شد پس حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم مامور شد بہ آنکہ اعراض کند از چنیں طائفہ کہ اعراض کردہ
اند از ذکر و در شہود مذکور مستغرق اند۔ بہ این معنی کہ ایشان را بذکر گفتن تکلیف

---

[1] پس منہ پھیر لیجیے اُس شخص سے کہ پھر گیا وہ ہماری یاد سے

38324

بہ فرمایند۔

می فرمودند کہ معنی "لا الٰہ الا اللہ" بیش بعضے کہ اللہ اسم ذات است من حیث ھی ھی آن تواند بود کہ "لا الٰہ" نیست کہ عبارت از مرتبۂ الوہیت است یعنی ذات مع الصفات "الا اللہ" مگر ذات بحت معرّیٰ عن الکل این معنی را از خود دورنمی باید داشت۔ زیرا کہ درزمان خلوت دل مشہود انبیا رسیر جز ذات مقدس ہیچ نیست واین نسبت مبتدیان خواجہ عبدالخالق را قدس سرہ میسر است "مَنْ فَہِمَ فَہِمَ" بس کنم خود رنگان را این بس است۔

درمعنی آیۃ لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ لِلّٰہِ الْوَاحِدِ الْقَہَّارِ می فرمودند شاہ از ملک دل سالک خواہند۔ یعنی چون حق سبحانہٗ بردلے بہ قہر احدیت تجلی کند دران دل از غیر خود نشان نہ گذارد۔ پس دران دل صدائے "لمن الملک الیوم" دراندازد۔ وچون دران ملک غیر خود نہ بیند ہم خود جواب دہد "للّٰہ الواحد القہار" صدائے "سبحانی ما اعظم شانی وانا الحق وہل فی الدارین غیری" وامثال این ازین مقام است۔ درمعنی آیۃ یٰاَیُّہَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ اِلَی اللّٰہِ می فرمودند کہ آدمیان محتاج حق اند سبحانہٗ۔ چون حق سبحانہٗ بعلم قدیم خود می دانست کہ آدمی

۱؎ جس نے سمجھا سمجھا۔ ۲؎ کس کی ہے بادشاہی آج اللہ کیلئے ہے جو اکیلا غالب ہے۔ ۳؎ پاک ہوں میں کس قدر بڑی ہے میری شان۔ میں ہی حق ہوں۔ اور کیا کوئی ہے دونوں عالموں میں میرے سوا! ۴؎ اے لوگو! تم اللہ کے محتاج ہو!

Marfat.com

بحسبِ مقتضائے بشریت بنان وآب واسباب دنیوی محتاج خواہد بود لاجرم تمامی قیومیت خود را از مظاہر اشیا ظاہر گردانید۔ تا آدمی بہرچہ محتاج شود فی الحقیقت محتاج بحق باشد سبحانہٗ بہرچہ قیومیتِ وے تعالیٰ شانہٗ۔

می فرمودند چون شبلیؒ را ارادہ این طریقہ پیدا شد و پدرِ وے دران وقت حاکم واسط بود بردست محمد خیرؒ کہ از مشائخ وقت بود انابت کرد وتوبہ نمود۔ محمد خیر وے را بپیشِ جنیدؒ فرستاد۔ وصاحبِ کشف المحجوب گفتہ است این فرستادن ازان جہت بود کہ وے از تربیتِ شبلی عاجز بود لیکن ادب جنید رہ نگاہداشت وشبلی از پیر خویشانِ جنیدؒ بود۔ ہفت سال وے را کسب فرمود گفت وجہ آن را بردجہ مظالم کہ در ایام حکومت از تو صادر شدہ است بازمی دہ ولیہذا از ان ہفت سال دیگر ویرا بخدمتِ خلاجات طہارت خانہ بازداشت تا کلوخِ استنجا وآبِ طہارتِ اصحاب مہیّا ساخت بعد از چہاردہ سال وے را طریق گفت وریاضت امر فرمود۔ درین معنی کہ صحبتِ اجنبی موجب فتور نسبت می شود۔

می فرمودند کہ روزے فتور بوقت شیخ ابویزید قدس سرہٗ راہ یافت فرمودند بجوئید کہ در مجلس بیگانہ بند شدہ است کہ این فتور بسبب اوست۔ بعد از جستجوئے بلیغ گفتند کہ بیگانہ نیست۔ فرمودند کہ در عصا خانہ طلبید ند۔ عصای بیگانہ دُور انداختند فی الحال واجدِ وقتِ خود شدند وآن تفرقہ بجمعیت مبدل گشت وفرمودند کہ خواجہ احمد یسوی را نیز قدس سرہٗ روزے در نسبت فتورے

Marfat.com

شده است فرمودند که بیگانه درین صحبت است که بواسطهٔ وے سررشتهٔ نسبت
گم شده است۔ بعد از تفحص بسیار در صفِ نعال کفش بیگانہ یافتند بیرون افگندند
فی الحال جمعیت وصفائے وقت روے نمود وآن تفرقہ وکدورت مرتفع گشت
بعضے مخادیم فرموده اند که یکے از اصحاب جامهٔ بیگانه پوشیده بود ودر وقت
سحر که وقتِ انفتاحِ نسبت بود بمجلسِ حضرتِ ایشان در آمده بود۔ ولبعد از لحظه
آن حضرت فرمودند که درین مجلس بوے بیگانه می یابم پس آن عزیز را گفتند که
این بوے از تو می آید مگر لباسِ بیگانه پوشیده۔ آن عزیز برخاست واز مجلس
بیرون رفت وآن جامه را ازبرکشید ودُور انداخت وباز آمد۔
می فرمودند که اکابرِ طریقت قدس الله اسرارهم گفته اند که هر مذمت
ودشنام که از کسے نسبت به تو واقع شود باید که بحقیقت دانی که توانی اگر ترا خوک
وسگ وامثال آن خوانند یقین کنی که در تو ازان صفات حصه است چرا که آدمی
نسخهٔ جامعه است۔ وهمچنانکه صفاتِ ملکی دارد از صفاتِ بهیمی وسبعی خالی نیست۔
یکے از اکابر پیشِ سید الطائفه جُنیدؒ نشسته بود که شبلیؒ در آمد۔ آن بزرگ دیرا
پیشِ جنیدؒ ستایش بسیار کرد۔ بعد ازان که سخنِ وے تمام شد جنیدؒ فرمود که این
همه تعریف این خوک را کردی۔ آن بزرگ بغایت منفعل شد که بواسطهٔ تعریفِ وے
شیخ شبلیؒ را خوک خواند۔ اما در ظاهر وباطنِ شبلیؒ ازان سخن هیچ گونه اثر کراهیت
پیدا نه شد وهیچ تغیرے بوے راه نیافت۔

Marfat.com

می فرمودند کہ مر طالبے مبتدی کہ کارِ نیکو می کند کسے او را استحسان نماید و آن استحسان نفسِ او را خوش آید ظلمتِ این خوش آمدن مر نفسِ طالب را کم ازان نیست کہ باز نے رحم محرم زنا کند۔

می فرمودند کہ طالب را این نسبت عمل کردن بہ این رباعی کہ بحضرت عزیزان منسوب ست از لوازم است۔ رباعی:

با ہر کہ نشستی و نشد جمع دلت | از تو نہ رمید زحمتِ آب و گلت
از صحبتِ وے اگر تبرا نکنی | ہرگز نہ کند روحِ عزیزان بحلت

می فرمودند کہ بر بلاہائے خدائے تعالیٰ صابر بلکہ شاکر می باید بود۔ زیرا کہ حق سبحانہٗ و تعالیٰ را بلاہا صعب تر از یکدیگر بسیار است۔ پس فرمودند کہ خدمت مولانا نظام الدین علیہ الرحمۃ گفتند کہ دو برادر توامان بودند کہ بیک شکم آمدہ بودند و پشتِ ایشان بر یکدیگر چسپیدہ۔ چون بزرگ شدند دائم زبان بر شکر الٰہی جاری داشتند۔ کسے از ایشان پرسید کہ باوجود چنین بلائے کہ شما را واقع است چہ جائے شکر گذاردن است۔ ایشان گفتند کہ ما می دانیم کہ حق سبحانہٗ را بلاہا ازین صعب تر بسیار است بر این بلا شکر می گوئیم۔ مبادا بہ بلائے ازین عظیم تر مبتلا شویم۔ ناگاہ یک از ایشان بمرد۔ آن دیگرے گفت اینک بلائے صعب تر پیدا شد۔ اکنون این مردہ را از من قطع کنند من نیز می میرم و اگر قطع نہ کنند مرا مردہ کشی می باید کرد تا وقتے کہ بدنِ وے فرسودہ شود و بریزد۔

می فرمودند که شیخ ابویزید قدس سرہ گفتہ است کہ سی سال است کہ
با حق سبحانہ سخن گفتم و از حق سبحانہ سخن شنیدم و خلق پنداشتند کہ بہ ایشان می گویم
و از ایشان می شنوم. معنی این سخن این است کہ آنچہ از مظہر ظاہر است ہمہ از مُظہِر است
می فرمودند کہ خواجہ بہاء الدین قدس سرہ فرمودند کہ من دو کس دیدم
در مکہ مبارک زادہ اللہ تشریفاً یکے بغایت بلند ہمت و دیگرے بغایت پست ہمت
پست ہمت آن بود کہ در طواف دیدم شخصے را کہ دست در حلقہ در خانہ زدہ
بود و در چنان جاے شریف و وقت عزیز از حق سبحانہ چیزے می خواست. و
بلند ہمت آنکہ در بازار منیٰ جوانے دیدم کہ پنجاہ ہزار دینار کم و بیش سود او و
خرید و فروخت کرد کہ دران فرصت یک لحظہ دلش از حق سبحانہ غافل نہ شد.
از غیرت آن جوان خون از درون من بر آمد.

می فرمودند کہ ابویزید قدس سرہ در راہے می رفت سگے تر شدہ
پیشِ وے باز آمد وے دامن در چید. سگ بزبانِ فصیح با وے در سخن آمد
و گفت اگر دامن تو با من خورد وے بہ آبے پاک می شد. اما این دامن کہ
از من چیدی و خود را پاک تر از من دیدی بکدام آب شستہ خواہد شد.
ایضاً می فرمودند کہ صاحب وجد و حال در راہے می رود و در میان
آن راہ سگے خفتہ باشد وے آن سگ را خیزاند تا خود بہ آسانی تواند گذشت
چون بگذرد و در خود نگرد و آن وجد و حال باقی یابد. باید کہ داند کہ آن مکر است

Marfat.com

از مکرہاے الٰہی بنسبت بدو کہ با وجود آن فعل . جبہ و حال را بوے باز گذاشتہ اند۔

می فرمودند۔ مکر الٰہی دو است یکے بہ نسبت عوام و دیگرے بہ نسبت خواص۔ مکرے کہ بہ نسبت عوام است ارزاق نعمت است با وجود تقصیر در خدمت۔ و دیگرے کہ بہ نسبت خواص است ابقار حال با وجود ترک ادب۔

می فرمودند کہ کتخدائی انبیار و اولیار را مناسب است کہ با وجود آن از حق سبحانہٗ محجوب نمی شوند۔ و عوام الناس را نیز لائق است کہ بہ آن تکمیل مرتبۂ حیوانیت می کنند۔ اما طائفہ کہ درمیانہ اند و آرزوے طریقت دارند الشان را البغایت نامناسب است۔ یک نفس کہ با حق سبحانہٗ از درون برآید بہتر از ہزار فرزند است۔ زیرا کہ دران ہزار فائدہ و نفع است و درین ہزار فتنہ و ضرر۔

می فرمودند کہ اگر بالفرض مرا پانصد سال عمر باشد ہمہ را صرفِ استغفار کنم ہنوز تدارکِ آن گناہے کہ از من صادر شدہ است نتوانم کرد۔ و آن گناہ کتخدائی است۔

می فرمودند کہ یکے از اکابرِ دین بہ درِ مسجد رسید شیطان را دید کہ از ان مسجد سراسیمہ بیرون دوید۔ بزرگ نظر کرد۔ مردے را دید کہ در مسجد نماز می گذارد و مرد دیگر نزدیک وے تکیہ کردہ در خواب است۔ از وے

Marfat.com

پرسید که اے ملعون درین مسجد بچہ کار آمدہ بودی۔ گفت می خواستم که بوسوسہ نماز را برین مصلی فاسد گردانم اما ہیبت و مہابت آن خفتہ مرا نہ گذاشت ازوے ترسیدم و بیرون دویدم۔

می فرمودند که شیخ ابویزید بسطامی قدس سرہٗ در بدایت حال از بسطام سفر کرد بصحبت یکے از مشائخ وقت رفت۔ آن بزرگ فرمود که باز گرد که از انجا که قدم بر داشتہ آمدہٗ مقصود در گذاشتہٗ۔ بازگشت و بر مادرے که داشت بخدمت و طلب رضار وے قیام نمود مقصود وے حاصل شد۔ حضرت شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہٗ این سخن را چنین تاویل کرد که اشارت بزرگ بران بودہ است که انچہ مقصود حقیقت بجمیع ازمنہ و امکنہ محیط است و ہیچ از احاطہٗ وے خالی نیست پس بایزید را بر آن سر آگاہ ساخت که در طلب وے حاجت بہ قطع مسافت نیست۔

می فرمودند که یاران ما ہمیشہ سبوح قدوس می گویند۔ اگر ناگاہ کسے ایشان را چیزے که ملائم طبیعت ایشان نہ باشد بگوید متاثر و متغیر می شوند اگر سبوح قدوس گویان این تاثر و تغیر را از خود دور می کردند که بہر چیزے متاثر و متغیر نہ شوند ایشان را بہتر می بود۔

می فرمودند که اہل این نسبت را صحبت در بدایت بغیر طائفہ که این نسبت بر ایشان غالب است سبب فتور عظیم درین نسبت می شود۔ و اگرچہ

Marfat.com

از صحبتِ اہلِ زہد و تقویٰ باشد و این نہ انکارِ زہد و تقویٰ ہست کہ دران غایت صفا و نور ہست لیکن چون بر آن طائفہ زہد و تقویٰ غالب ہست اہلِ این نسبت را در صحبتِ ایشان ہمان نسبت حاصل می شود۔ و از نسبتِ شریفۂ خود کہ فوقِ ہمہ نسبت ہست باز می مانند۔ چہ حکم غالب ہست بہ بینید کہ صحبت بدان بیگانگان چہ تاثیر باشد و از ایشان چہ نسبتہا نیز حاصل می شود۔

می فرمودند کہ چون در صحبتِ اربابِ جمعیت نشستہ شود و دل بہ حق سبحانہٗ جمع گردد و آرام گیرد آنجا احتیاج بہ ذکر گفتن نیست۔ زیرا کہ غرض از ذکر حصولِ این نسبت ہست۔ ذکر از برائے آن ہست کہ محبتے کہ در دل مضمر ست ظاہر گردد۔ روزے حضرت ایشان این ابیات خواندند۔ مثنوی:

تا بہ ہا و ہو اشارت می کنی ۔۔۔ یا بہ حرفِ ہو عبارت می کنی
بندۂ حرفی نیاید از تو کار ۔۔۔ جہد کن تا از ہمت خیزد غبار
ہا بیفگن واو را آزاد کن ۔۔۔ بندہ شو بے ہا و ہو پس یاد کن

بعد از ان فرمودند این ابیات اشارت ہست بہ آن نسبتے کہ در صحبت حاصل می شود آنچہ نتیجہ ہست نہ بتوسطِ ہا و ہو ست۔

می فرمودند کہ آنچہ مقصودِ ما ست ازین طریقہ آن ہست دائم دل بر سبیل لذتے و ذوق بہ حق سبحانہٗ باشد۔ و این معنی را بہ اعمالِ مناسب کسب می کنند بدایتش این ہست۔ و نہایتش آنکہ کسب را ہیچ مدخلے نماند و این معنی

Marfat.com

ملکۂ نفس گردد۔

می فرمودند کہ قیمتِ مرد بقدرِ حرکتِ مدرکۂ او ست بحقائق این طائفہ قدس اللہ ارواحہم۔

می فرمودند کہ عمل را محسوب می باید گرفت نہ حضور وجمعیت را زیرا کہ حضور وجمعیت از مواہب است وعزیز الوجود وے در تحتِ اختیار نیست وفقدان موجبِ فتور است بخلافِ عمل کہ از مکاسب است ودر تحتِ اختیار است ومواظبت بر آن موجبِ جمعیت وحضور است بالخاصیۃ چنین واقع است کہ بحضور وجمعیت فتور راہ می یابد۔ پس این دو بیت خواندند۔ مثنوی:

خالقا تا این شکم در باطن است — راہِ جانم سوے تو نا ایمن است

یا بحکمِ شرع در کارش فگن — یا بکلی در نمک زارش فگن

روزے بہ بعضے حاضران از روے سیاست می فرمودند کہ ہر گاہ کہ شما را در صحبتِ ما راحتے حاصل شد باز می آئید واگر کلفتے رسد میر وید جہل می باشد کہ کسے پیشِ نقیر خاص از براے وصال می آید۔ این محبتے است عارضی نہ ذاتی۔

پس این بیت خواندند۔ بیت:

در دل چو شراب شوقِ ما میریزی — باید چو خمار گردت نگریزی

می فرمودند کہ زبان مرآۃ دل است ودل مرآۃ روح وروح مرآۃ حقیقت وحقیقتِ انسانی مرآۃ حق سبحانہٗ تعالیٰ حقائقِ غیبیہ از غیبِ ذات

Marfat.com

قطع این ہمہ مضافاتِ لعبیدہ کردہ بہ زبان می آید وازانجا صورت پذیرفتہ بمسامع حقائقِ مستعدان می رسد۔

می فرمودند کہ جمال سخن ہست کہ مستمع را از مستمع می ستاند وجمال نمی دہد سخن را مگر تکلم اولیا ر پس این ابیات خواندند قطعہ:

سہ نشان بود ولی را زنخست آن یعنی | کہ چو روے او بہ بیند دل تو با وگراید
دوم آنکہ در مجالس چو سخن کند بہ چوبے | ہمہ را بہ ہستی خود بحدیث می ربا ید
سوم آن بود یعنی ولی اخص عالم | کہ ز ہیچ عضو او را حرکات بد نیاید

می فرمودند اگر شنوم ودانم کہ در خطا کا فرے سخنانِ این طائفہ را بہنجار می گوید میروم و ملازمتِ وے می کنم ومنت می دارم۔

می فرمودند کہ ہر کہ عمل از کامل مکمل فراگیرد مواظبت ومداومت نماید ہر آن سبب وصول بمقاماتِ عالیہ ہست۔

می فرمودند کہ تا آن زمان کہ نسبتِ مرید قوت نگرفتہ ہست و دران متمکن نہ شدہ باوے مدارا ومواسامی کنند ومی روند مواخذہ نمی نمایند آنچہ ازوے می رسد از افعال واقوال نا ملایم تحمل می کنند۔ اما چون نسبتِ وے قوت گرفت وادراالیقین بہ این طریق حاصل شد کار بہ او افتاد باید کہ بہ نفس پاسبانِ احوال خود بود تا چیزے از وصادر نہ شود کہ سببِ گرانی وکراہت خاطری گردد۔ اگر ازوے امرے در وجود آید مواخذہ می کنند

Marfat.com

وسیاست نمایند۔

می فرمودند چند روزے کہ من حیاتم سعی نمی کنید و خدا بین نمی شوید۔ پس کے خواہید شد این فرصت را غنیمت شمرید کہ پشیمان خواہید شد و پشیمانی سود نخواہد داشت۔

می فرمودند گفتہ اند شیخ باید کہ مرید را تواند خورد۔ شیخے کہ چنین نبود ویرا شیخی نرسد۔ مرید خوردن را معنی آن است کہ شیخ باید کہ چنان باشد کہ در باطن مرید تصرف تواند کرد و اخلاقِ ذمیمہ وے را می تواند خورد یعنی نابود تواند گردانید۔ و اخلاق حمیدہ بجاے آن اثبات تواند کرد و او را بدرجہ حضور و آگاہی تواند رسانید۔ روزے حضرت ایشان اصحاب را می گفتند کہ کدامیکہ از شما کہ نسبت بہ شما نسبت یار زیادہ تصرف واقع شدہ است ہر بار بیرون رفتید و ضایع کردید۔ کسے را کہ دانگے نور از مشکاۃ کرامت کرد باید کہ بہ آن نور مصالح خود سازد و بہ آن نور ظلمت خود را بیند و خود را از میان بردارد

فقیرے کہ در مجلس صحبت بسیار در روے مبارک حضرت ایشان می نگریست روزے ویرا مخاطب ساختہ فرمودند کہ شخصے در چہرۂ مبارک حضرت خواجہ بہاء الدین قدس سرہ می نگریستہ است۔ حضرت خواجہ فرمودند کہ بسیار در رو ما نظر مکن تا دل بباد ندہی۔ پس حضرت ایشان این مصرع خواندند۔ مصرع:

دیوانہ شود ہر کہ بہ بیند رُخ یار

Marfat.com

بعد ازان فرمودند کہ توجہ مرید درمیان دو ابروے باشد۔ ویا در مجموع اوقات و احوال مطلع و حاضر خود دانند تا ابہت و عظمت پیر در وے تصرف کردہ ہرچہ ملائم حضور وے نیست از باطن مرید رخت مبندد و از رعایت این معنی بجائے رسد کہ حجاب از میانِ پیر و مرید مرتفع شود و مجموع مرادات و مقاصد پیر بلکہ احوال و مواجید وے مبائن و مشاہد مرید گردد۔ مصرع

این کار دولت ست کنون تاکرا رسد

ہمی فرمودند کہ طریق خلاصی از گرفتاری بخاطر ردیہ و مقتضائے طبعیہ بیکے از سہ چیز تواند بود۔ اوّل آنکہ عملے از اعمالِ خیر بر خود گیرد و از انچہ این طائفہ مقرر کردہ اند طریق ریاضتے اختیار کند۔ دوّم حول و قوت خود را از میان بردارد و بداند کہ خود را ازین بلیہ خلاص تواند کرد و بر سبیلِ نیاز و افتقار بدوام تفرع و انکسار بجناب حق سبحانہٗ رجوع نماید، باشد کہ حق سبحانہٗ او را خلاص ازین بلیہ کرامت فرماید۔ سیوم آنکہ مستمد از باطن و ہمتِ پیر بود و وے را قبلۂ توجہ خود سازد۔ بعد از تقریر از حاضران پرسیدند کہ ازین سہ طریق کدام بہتر است۔ ہم فرمودند کہ استمداد از ہمتِ پیر و توجہ وے بہتر است زیرا کہ طالب خود را از توجہ حق سبحانہٗ عاجز دانستہ پیر را وسیلۂ این توجہ و وصول بجناب حق سبحانہٗ گردانیدہ است این معنی بحصولِ نتیجہ اقرب است و انچہ مقصود طالب است بر این زود تر مرتفع شود کہ ہمیشہ مستمند از ہمتِ پیر باشد

Marfat.com

می فرمودند کہ نزدِ محققان حق سبحانہٗ آن است کہ ہیچ وجہ مدرک ومفهوم نہ شود۔ وطریقِ ادراک وے مسدود باشد وعقل کامل آنکہ ہیچ وجہ از طلب ادراک نیارامد برین تقدیر سکوت وآرام از مقتضاے عقل تباشد

بیت: دوست دارد دوست این آشفتگی

کوشش بیہودہ بہ از خفتگی (رومی)

می فرمودند کہ اگر سکوت در صحبت براے حفظ وآگاہی حق سبحانہٗ باشد وملاحظہ آنکہ لغوی گفتہ نہ شود آن صحبت بہشت است در کریمہ[1] لَا یَسْمَعُوْنَ فِیْهَا لَغْوًا اشارتے بہ چنین صحبت واقع است۔ کسانے را کہ دل گرفتار محبوب حقیقی شدہ است در ہمہ حال دل ایشان با حضرت در مقام مکالمہ ومناجات است۔

می فرمودند کہ فناے مطلق را معنی آن است کہ صاحب فنا را بہ اوصاف واحوالِ خود شعور نہ باشد۔ بلکہ معنی وے آنست کہ نفیِ اسناد اوصاف وافعال کند از خود بہ طریقِ ذوق۔ واثبات کند فاعلِ حقیقی را جل ذکرہٗ تعالےٰ آنکہ صوفیہ قدس اللہ تعالےٰ اسرارہم گفتہ اند نفی اثبات جنگ نہ دارد بہ این معنی است وفرمودند کہ مثل این جامہ کہ من پوشیدہ ام عاریت است ومرا علم نیست بہ آنکہ عاریت است ازین سبب کہ من آن را

---

[1] نہیں سنیں گے اس میں لغو۔

بلکہ خود می دانم بہ آن تعلق دارم۔ ناگاہ مرا علم شد باین کہ این جامہ عاریت است فی الحال تعلق من ازان منقطع شد۔ وحال آنکہ لبس من بہ آن جامہ بالفعل واقع است جملہ صفات را برین قیاس باید کرد کہ ہمہ عاریت اند تا دل از ادون حق سبحانہٗ منقطع گردد وپاک ومطہر شود۔

می فرمودند عجب دارم از کسے کہ گفتہ است منگر کہ می گوید بنگر کہ چہ می گوید۔ بایستی کہ چنین گفتی منگر کہ چہ می گوید بنگر کہ می گوید یعنی فاعل ومتکلم ازین پردہ مظاہر حق است سبحانہٗ۔

می فرمودند کہ وصیت می کنم ترا اے پسرک من بعلم وادب وتقوے در جمیع احوال بر تو باد کہ تتبع آثار سلف کنی وملازم سنت وجماعت باشی و فقہ وحدیث۔ واز صوفیان جاہل پرہیزی وہمیشہ نماز بجماعت میگذاری ابشرطیکہ امام ومؤذن نباشی۔ ہرگز طلب شہرت مکن کہ در شہرت آفت است۔ وبہ منصبے مقید مشو وضمان کسے مباش۔ وبقضات مردم درمیا دبا ملوک وابنائے ملوک صحبت مدار وخانقاہ بنا مکن ودر خانقاہ منشین۔ وسماع بسیار نفاق پدید آرد۔ وبسیار سماع دل را بہ میراند۔ ودر سماع انکار مکن کہ سماع را اصحاب سماع بسیار اند۔ کم گوے وکم خور وکم خسپ۔ از خلق بگریز چنانکہ از شیر بگریزند۔ ملازم خلوۃ خود باش۔ وبا امردان وزنان ومبتدعان وتونگران وعامیان صحبت مدار۔ حلال خور واز شبہہ بہ پرہیز وتا توانی زن مخواہ کہ طالب

Marfat.com

دنیا شوی و در طلب دنیا دین بباد دہی۔ بسیار مخند و از خندہ قہقہہ اجتناب کن کہ خندۂ بسیار دل را بمیراند۔ و باید کہ در ہمہ کس بچشم شفقت نگری۔ و ہیچ خوردے را حقیر نشمری۔ ظاہر خود را میارا سے کہ آرائش ظاہر از خرابی باطن است با خلق مجادلہ مکن و از کسے چیزے مخواہ۔ و کسے را خدمت مفرمای و مشائخ را بمال و تن و جان خدمت کن و بر افعال ایشان انکار منمای کہ انکار ایشان ہرگز رستگاری نہ دہد۔ بدنیا و اہل دنیا مغرور مشو۔ باید کہ دل تو ہمیشہ اندوہگین باشد۔ و بدن تو بیمار و چشم تو گریاں و عمل تو خالص و دعاے تو بتضرع و جامۂ تو کہنہ و رفیق تو درویش و مایۂ تو فقر و خانۂ تو مسجد و مونس تو حق سبحانہ — و ہم از کلمات قدسیہ حضرت خواجہ است این ہشت عبادت کہ بناے طریقۂ خواجگان قدس اللہ ارواحہم بر آن است۔ ہوش در دم۔ نظر بر قدم۔ سفر در وطن۔ خلوت در انجمن۔ یاد کرد۔ بازگشت۔ نگہداشت۔ یادداشت۔ و جز این ہمہ پندہا است و پوشیدہ نماند کہ سہ کلمہ دیگر ہست از جملۂ مصطلحات این طائفۂ علیہ و آن وقوف زمانی۔ وقوف عددی و وقوف قلبی است کہ جملہ یازدہ کلمہ شود و چون حضرت سر حلقۂ سلسلۂ خواجگان اند لاجرم درین مقام الفاظ مصطلحۂ ایشان کہ در سنن طریقۂ این عزیزان موقوف بر آن است مرقوم گشت۔

ہوش در دم و آن آنست کہ ہر نفس کہ از درون بر آید کہ از سر حضور و آگاہی باشد و غفلت بر آن راہ نیابد۔ حضرت مولانا سعد الدین کاشغری قدس اللہ

روحہٗ فرمودہ اند کہ ہوش در دم یعنی انتقال از نفسے بہ نفسے می باید کہ از سر غفلت نہ باشد از سر حضور باشد و ہر نفس کہ میر ند از حق سبحانہٗ خالی و غافل نباشد۔ و حضرت الیشان می فرمود ند کہ درین طریق رعایت وحفظ نفس را مہمی داشتہ اند یعنی باید کہ جمیع انفاس بر نیتِ حضور و آگاہی صرف کند۔ اگر کسے محافظتِ نفس نمی کند میگویند کہ فلان کس گم کردہ یعنی طریقِ درویشی گم کردہ۔ حضرت خواجہ بہار الدین قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ بنا رکار درین راہ بر نفس می باید کرد چنانکہ اشتغال بوظیفہ ہم زمان حال از تذکرِ ماضی و تفکر در مستقبل مشغول گرداند و نفس را نہ گذارد کہ ضایع گردد و در خروج و دخول نفس و حفظ ما بین النفسین سعی نماید کہ بہ غفلت نہ رود و برنیاید۔ رباعی:

اے ماندہ زبحر علم بر ساحل عین ‌ ‌ ‌ ‌ در بحر فراغت ہست و بر ساحل شین
بردار صفی نظر ز موجِ کونین ‌ ‌ ‌ ‌ آگاہ ز بحر باش بین النفسین

حضرت مخدومی مولانا عبد الرحمن جامی قدس اللہ سرہٗ السامی در اواخر شرح رباعیات در آوردہ اند "شیخ ابوالجناب نجم الدین کبریٰ قدس اللہ تعالیٰ روحہٗ در فوائح الجمال می فرماید کہ ذکرے کہ جاری است بر نفوسِ حیوانات از انفاس ضروریہ الیشان است۔ زیرا کہ در آمدن و فرو رفتن نفس حرف ہا اشارت بہ عینیت ہویت حق سبحانہٗ گفتہ می شود اگر خوانند و اگر نخوانند ہمین حرف ہا است کہ در اسمِ مبارک اللہ است والف لام از برائے مبالغہ در ان تعریف" پس

Marfat.com

می باید که طالب هوشمند را در نسبت آگاهی بحق سبحانه برین وجه باشد که در وقت تلفظ به این حرف شریف هویتِ ذاتِ حق سبحانه و تعالیٰ ملحوظ باشد و در خروج و دخولِ نفس واقف بود که در نسبتِ حضور مع الله فتورے واقع نه شود تا برسد به آنجا که بے تکلف نگاهداشت او این نسبت همیشه حاضرِ دل او بود و به تکلف نتواند که این نسبت را از دل دور کند۔ رباعی :

باغیبِ هویت آمد ے حرف شناس والفاس ترا بود بران حرف اساس
باش آگه از آن حرف در امید و هراس حرفے گفتم شگرف اگر داری پاس

پوشیده نماند که غیبِ هویت که حضرت مخدومی درین رباعی گفته اند به اصطلاحِ اهلِ تحقیق عبارت است از ذاتِ حق سبحانه تعالیٰ به اعتبار لاتعین بشرطِ اطلاقِ حقیقی که مقید نیست به اطلاق نیز ممکن نیست که درین مرتبه هیچ علمے و ادراکے هرگز بوے متعین گردد و ازین حیثیت مجهولِ مطلق است۔

نظر بر قدم۔ آنست که سالک را در رفتن و آمدن در شهر و صحرا و همه جا نظرِ او بر پشتِ پاے او باشد و نظرِ او پراگنده نه شود و بر جاے که نمی باید نیفتد و می شاید که نظر اشارت بسرعتِ سیرِ سالک بود و در قطعِ مسافاتِ هستی و طےِ عقباتِ خودپرستی۔ یعنی نظرش به هر جا که منتهی شود فی الحال قدم بدان اند و آنکه ابو محمد رومی قدس سره گفته است که اَدَبُ الْمُسَافِرِ اَنْ لَا یُجَاوِزَ قَدَمُهٗ[1]

---

[1] مسافر کا ادب یہ ہے کہ اس کا قدم (حدت) آگے نہ بڑھے۔

Marfat.com

اشارت بہ این معنی است و حضرت مخدومی قدس سرہٗ در کتاب تحفۃ الاحرار در منقبت خواجہ بہاء الدین قدس سرہٗ این مضمون را چنین بنظم آوردہ اند مثنوی:

کم زدہ بے ہمدمی ہوش دم | در نگذشتہ نظرش از قدم
بسکہ ز خود کردہ بسرعت سفر | باز نماندہ قدمش از نظر

سفر در وطن آن است کہ سالک در طبیعت بشری سفر کند یعنی از صفات بشری بصفات ملکی و از صفات ذمیمہ بصفات حمیدہ اشتغال فرماید حضرت مولانا سعد الدین فرمودہ اند کہ شخصے خبیث بہر جا کہ رود و انتقال نماید خباثت از وے زائل نمی شود تا انتقال نہ کند از صفات خبیثہ۔ و پوشیدہ نماند کہ احوال مشائخ طریقت قدس اللہ تعالیٰ سرہم در اختیار سفر و اقامت مختلف افتادہ است بعضے از ایشان در بدایت سفر کنند و بعضے در نہایت و بدایت مقیم باشند و سفر نہ کنند۔ ہر طائفہ را ازین چہار فرقہ در سفر و اقامت نیتے صادق و غرضی صحیح است چنانچہ در ترجمۂ عوارف مشروح است۔ اما طریقۂ خواجگان قدس اللہ ارواحہم در سفر و اقامت آن است کہ در بدایت حال چندان سفر کنند کہ خود را بملازمت عزیزے رسانند۔ پس در خدمت وے مقیم شوند و ہم در دیار خود کسے ازین طائفہ یابند ترک سفر کردہ بملازمت وے شتابند و سعی جمیلی در تحصیل ملکہ کماہی بتقدیم رسانند۔ بعد از حصول صفت ملکہ سفر و اقامت علی السویۃ است حضرت ایشان می فرمودند کہ مبتدی را در سفر جز پریشانی حاصل نیست وے را

Marfat.com

می باید نشست وصفت تمکین می باید کرد۔ بلکہ نسبت خواجگان قدس سرہ بدست
می باید آورد و بعد ازان بہر جا کہ رود ہیچ مانع نیست۔ رباعی:

یارب چہ خوش است بے دہان خندیدن ۔ بے واسطۂ چشم جہان را دیدن
بہ نشین وسفر کن کہ بغایت خوب است ۔ بے زحمت پا گردِ جہان گردیدن

حضرت مخدومی قدس سرہ در اشعۂ لمعات در شرح این بیت:-

آئینہ صورت از سفرِ دور است ۔ کان پذیرائی صورت از نور است

چنین فرمودہ اند کہ یعنی آئینہ صورت کہ عبارت ازان آہن مصقول است از برائے
انطباع صورتِ ناظر در وے حاجت بہ آن نہ دارد کہ بجانب صورت سفر کند
زیرا کہ وے پذیرائی صورت از جہت صفا و نوریت وجہِ خود شدہ است چہ در مقابل
وے می افتد در وے می نماید و صورت آن در وے منطبع می گردد و بے حرکتِ
وے بسوے صورت ۔ ہمچنین چون آئینۂ معنوی دل از حشویات صور کونیہ خلاص
یافت و نوریتِ صفا وے را گرفت و ظلماتِ خواسہائے طبع از وے زائل شود
و در قبولِ تجلیاتِ ذات و صفاتِ الہٰیہ حاجت بہ سیر و سلوک نہ دارد ۔ زیرا کہ
سیر و سلوک وے عبارت از تصفیہ و تصقیل وجہ قلب است۔ چون بہ صفا و
صقالت رسید از سفر و سیر و سلوک مستغنی شد۔

می فرمودند از حضرت خواجہ بہاء الدین قدس سرہ پرسیدہ اند کہ
بنائے طریقۂ شما بر چیست فرمودند خلوت در انجمن۔ بظاہر با خلق و بباطن با حق۔ بیت:

Marfat.com

از درون شو آشنا و از برون بیگانہ باش   این چنین زیبا روش کمتر بود اندر جہان

آنچہ حق سبحانہ می فرماید رِجَالٌ[1] لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ اشارت بہ این مقام است۔ و فرمودہ اند کہ نسبتِ باطنی درین طریقہ چنان افتادہ است کہ جمعیتِ دل در ملا و صورتِ تفرقہ در خلوت بیشتر ازان بود کہ در خلوت شہرت و در شہرت آفت۔ خیریت در جمعیت است و جمعیت در صحبت بشرہ نشستن کردن یکدیگر۔ و خواجہ اولیاء کبیر قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ خلوت در انجمن آن است کہ اشتغال و استغراق در ذکر بمرتبہ رسد کہ اگر ببازار در آید ہیچ سخن و آواز نہ شنود بسببِ استیلاے ذکر بر حقیقتِ دل ایشان۔ می فرمودہ اند کہ بسبب اشتغال بذکر و اہتمام در مدت پنج و شش روز بہ این مرتبہ می رسد کہ ہمہ آوازہا و حکایاتِ مردم ذکر نماید و سخن کہ خود گوید ذکر شود۔ بے سعی و اہتمام نمی شود۔

یاد کرد و این عبارت از ذکر لسانی و قلبی است حضرت مولانا سعد الدین کاشغری قدس اللہ سرہٗ فرمودہ اند کہ طریق تعلیم ذکر آن است کہ اول شیخ بدل گوید لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ مرید دلِ خود را حاضر کند و در مقابلِ دلِ شیخ بدارد و چشم فراز کند و دہان را استوار دارد و زبان را بر کام چسپاند و دندان را برہم نہد و نفس را بگیرد و با تعظیم و قوت در ذکر شروع کند و بر موافقتِ شیخ و بدل گوید نہ بزبان و در حبسِ نفس ضرب کند یک نفس سہ بار گوید چنانکہ آن حلاوتِ ذکر بدل

---

[1] وہ مرد کہ نہیں غافل کرتی اُن کو سوداگری اور نہ بیچنا خدا کی یاد سے۔

رسد و حضرت ایشان در بعضے کلماتِ قدسیہ خود نوشتہ کہ مقصود از ذکر آن است
کہ دل ہمیشہ آگاہ بہ حق سبحانہٗ باشد بوصفِ محبت و تعظیم۔ اگر در صحبتِ احبابِ جمعیت
این آگاہی حاصل شود خلاصۂ ذکر حاصل شد مغز و روحِ ذکر آن است کہ دل بہ حق
سبحانہٗ باشد۔ و اگر در صحبت این آگاہی حاصل نہ شود طریق آن است کہ ذکر گفتہ
شود بہ طریقے کہ نگاہداشت این آسان تر بود آن است کہ دم را در زیرِ ناف
حبس کردہ بر لب چسپاند و زبان را بر کام بوتیے کہ نفس در درون بسیار تنگ
نہ شود و حقیقتِ دل را کہ عبارت از ان معنی مدرک در اک است کہ ہر طرف می
رود و اندیشۂ دنیا و مصالح دنیاوی ہم اومی اندیشد و طرفۃ العین[1] او را بہ
آسمان رفتن و تمام عالم را سیر کردن میسر است از ہمہ اندیشہ ہا بیزار سازد و وی را
متوجہ گوشت پارہ کہ بر صورتِ صنوبری است گرداند۔ و او را بذکر گفتن کند باین طریقہ
کہ کلمۂ لا ابطرف بالا کشد۔ و کلمۂ الٰہ را بدستِ راست حرکت کردہ کلمۂ الا اللہ
را سخت بر دلِ صنوبری زند چنانکہ حرارتِ او بتمام اعضا رسد۔ و در وقتِ نفی
وجود جمیع وجود محدثات را بنظرِ فنا و نا خواستن مطالعہ باید کرد و در اثبات
وجود حق سبحانہٗ بنظرِ بقا و مقصودے مطالعہ باید نمود و جمیع اوقات را
مستغرق آن ذکر باید گردانید و ہیچ شغل از ان باز نباید ماند تا بواسطۂ تکرار
کلمۂ توحید در دل قرار گیرد و ذکر صفتِ لازمۂ دل گردد۔

---

[1] ایک جھپکنے کی مدت میں

Marfat.com

. باز گشت و آن آن ست که ہر بارے کہ ذاکر بزبان دل کلمہ طیب را
بگوید در عقب آن ہمان زمان گوید کہ خداوندا مقصود من توئی و رضائے تو۔ زیرا کہ
این کلمہ باز گشت نفی کنندہ ہست ہر خطرے کہ بیاید از نیک و بد تا ذکر او خالص ماند
و سر او از ماسوا فارغ۔ و اگر مبتدی در بدایت ذکر کلمۂ باز گشت را صدقے در
نیابد باید کہ ترک آن نہ کند۔ زیرا کہ بتدریج آثار صدق بظہور می آید۔ خدمت
مولانا علاء الدین علیہ الرحمۃ کہ از جملہ اصحاب حضرت مولانا سعد الدین قدس سرہٗ
بودند۔ می فرمودند کہ در مبادیِ احوال کہ از حضرت مخدومی تعلیم ذکر گرفتہ بودم و در
ذکر باز گشت مامور شدہ چون می گفتم خداوندا مقصود من توئی و رضای تو۔ مرا ازین
گفتن شرم می آمد۔ زیرا کہ درین قول صادق نہ بودم و بصریح می دانستم کہ دروغ می
گویم۔ روزے درین خیال افتادہ بودم پیش ایشان رفتم فرمودند نزد شیخ بہاء الدین
عمری روم در ملازمت ایشان رفتم چون نشستم شیخ فرمودند سالک ہر چند از خود
صدق در طلب نیابد لیکن می باید گفت خدایا مقصود من توئی۔ تا وقتیکہ حقیقت
ظاہر شود۔ چون از پیش حضرت شیخ می آمدیم حضرت مخدوم فرمودند شیخ اہل جذبہ
اند و اصطلاح نمی دانند۔ معنی این سخن برین پوشیدہ ماند۔ بعد از ان مدتے ظاہر شد
کہ غرض ایشان از ان سخن این بود کہ شیخ بطریق جذبہ تربیت یافتہ اند نہ بطریق سلوک
و طریق ارشاد نمی دانند زیرا کہ ہنوز محل آن نہ بود کہ شیخ آن را بہ فقیر اظہار کنند بجہت
آنکہ از شیخ نہ شنیدہ بودم در باز گشت آن کلمہ را از روے سوز و نیازی گفتم و در ان

Marfat.com

گفتن خجل منفعل. و چون از شیخ شنیدم آن سوز و نیاز و خجالت و انفعال نماند.

وقوفِ زمانی. حضرت خواجه بهاءالدین فرموده اند وقوف کارگذارنده راست آنست که بنده واقفِ حالِ خود باشد که در هر زمانے صفت و حالِ او چیست موجب شکر است یا موجب عُذر و حضرت مولانا یعقوب چرخی فرموده اند که حضرت خواجه بزرگ اعنی خواجه بهاءالدین قدس سره مرا در حالِ قبض استغفار امر فرموده و در حالِ بسط شکر. و فرمودند که رعایتِ این حال وقوفِ زمانی است. و هم حضرت خواجه بزرگ فرموده اند بنارِ کارِ سالک را در وقوفِ زمانی بر ساعت نهاده اند تا بداند نفس شود که بحضوری گذرد یا بغفلت. اگر به نفس بنا کند دریابنده این دو صفت شود. وقوفِ زمانی نزد صوفیه قدس الله سرهم عبارت از محاسبه است که هر ساعتے آنچه بر ما گذشته است محاسبه کنم که غفلت چیست و حضور چیست می بینیم که همه نقصان است بازگشت می کنم و عمل از سر گیریم.

وقوفِ عددی و آن عبارت از رعایتِ عدد است در ذکر خواجه بزرگ خواجه بهاءالدین قدس سره فرموده اند که رعایتِ عدد در ذکر قلبی برائے جمعِ خواطرِ متفرقه است و آنچه در کلام خواجگان قدس الله ارواحهم واقع است که فلان مر فلانے را به وقوفِ عددی امر فرموده است مقصود ذکر قلبی است با رعایتِ عدد نه مجرد رعایتِ عدد. و در ذکر قلبی ذاکر در یک نفس سه کرت یا پنج کرت یا هفت کرت تا بیست و یک کرت گوید. عدد طاق را لازم شمرد.

Marfat.com

وحضرت خواجہ علاء الدین عطار قدس سرہ فرمودہ اند بسیار گفتن شرط نیست
باید کہ ہرچہ گوید از سر وقوف وحضور باشد تا فائدہ بران مرتب شود وچون
در ذکر قلبی از بست ویک بگذرد واثر ظاہر نشود دلیل باشد بر بے حاصلی آن عمل
واثر ذکر آن بود کہ در زمان نفی وجود بشریت منفی شود ودر زمان اثبات اثرے
از آثار تصرفات جذبات الوہیت مطالعہ فرماید وآنکہ حضرت خواجہ بزرگ فرمو
اند کہ وقوف عددی اول مرتبہ علم لدنی ہست می تواند بود کہ نسبت با اہل بدایہ
اول مرتبہ علم لدنی مطالعہ این آثار تصرفات جذبات الوہیت بود کہ حضرت خو
علاء الدین فرمودہ اند چہ آن کیفیتے وحالتے ہست کہ موصل ہست بمرتبہ وعلم قر
لدنی دران مرتبہ مکشوف می شود ونسبت با اہل نہایہ وقوف عددی کہ اول مر
علم لدنی باشد کہ ذاکر واقف شود بہ سر سریان واحد حقیقی در مراتب اعداد کونی
ہمچنان کہ واقف ہست بر سریان واحد عددی در مراتب اعداد حسابی ۔ بیت

اعداد کون وصورت کثرت نمائشی ہست ۔۔۔۔۔ فی الکل واحد یتجلی بکل شان[1]

دیگے از اکابر محققان این مضمون را چنین گفتہ اند ۔ قطعہ

کثرت چو نیک درنگری عین وحدت ست ۔۔۔۔۔ ما را شکے نماند درین گر ترا شکے ست
در ہر عدد کہ بنگری اندروے اعتبار ۔۔۔۔۔ گر صورتش بہ بینی کہ در ماد و یکے ہست

ودر شرح رباعیات فرمودہ اند ۔ رباعی:

---

[1] سب میں ایک ہی اپنی پوری شان سے تجلی فگن ہے ۔

در مذہب اہلِ کشف و ارباب خرد ساری است در ہمہ افرادِ عدد
زیرا کہ عدد گرچہ برون است ز حد ہم صورت و ہم مادۂ اش ہست احد

وتحقیقت این وقوف است کہ اول مرتبۂ علم لدنی است۔ واللہ تعالےٰ اعلم۔
پوشیدہ نماند کہ علم لدنی علمے است کہ اہلِ قرب را بہ تعلیم الٰہی وتفہیم ربانی معلوم و مفہوم می شود نہ بدلائلِ عقلی وشواہد نقلی۔ چنانچہ کلام قدیم درحق خضر علیہ السلام فرمودہ کہ وَعَلَّمْنٰهُ[۵] مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا ۝ وفرق درمیانِ علم الیقین وعلم لدنی آن است کہ علم الیقین از ادراک لوزِ ذات وصفاتِ الٰہی است وعلم لدنی کنایت از ادراک معانی وفہم کلمات از حق سبحانہ وتعالیٰ بطریقِ الہام است۔
وقوفِ قلبی۔ وآن بر دو معنی محمول است یکے آنکہ دل ذاکر واقف و آگاہ باشد بحق سبحانہٗ وتعالیٰ وآن از مقولہ یادداشت است وحضرت ایشان در بعضے از کلماتِ قدسیہ خود نوشتہ اند کہ وقوفِ قلبی عبارت از آگاہی وحاضر بودن دل است کہ دل را ہیچ پالیسی غیر از حق سبحانہ نباشد وجای دیگر فرمودہ اند کہ درحینِ ذکر ارتباط وآگاہی بمذکور شرط است واین آگاہی را شہود ووصول ووجود ووقوفِ قلبی می گویند۔ ومعنی دوم آنست کہ ذاکر از دل واقف بود یعنی دراثنائے ذکر متوجہ بہ این قطعۂ[۲] لحم صنوبری الشکل شود کہ او را بہ مجاز دل می گویند۔ ودر جانبِ یسری مجاری لپستان چپ واقع است واو را

۵۔ اور سکھایا تھا ہم نے ان کو اپنے پاس سے علم۔ ۲۔ پارہ گوشت مخروطی شکل کا۔

مشغول وگویا بذکر گردانند ونہ گذارد کہ از ذکر ومفہوم ذکر غافل وذاہل گردد۔
وحضرت خواجہ بہاء الدین قدس سرہ درذکر حبس نفس ورعایتِ عدد لازم نمی
شمردہ اند۔ اما وقوفِ قلبی را بہردو معنی کہ گفتہ شد مہم می داشتہ ولازم می شمردہ
اند۔ زیراکہ خلاصۂ آنچہ مقصود است از ذکر در وقوفِ قلبی است۔ بیت:

ماند مرغے باش ہان بربیضۂ دل پاسبان ۔۔۔ کز بیضۂ دل زاید مستی وذوق وقہقہہ

می نمودند کہ طریق توجہ طائفۂ علیہ خواجگان قدس اللہ ارواحہم
دید درحصولِ نسبتِ باطنی ایشان چنان است کہ ہرگاہ کہ خواہند کہ بہ آن اشتغال
نمایند اولاً صورتِ آن شخص کہ این نسبت ازو یافتہ باشند درخیال در آورند
تا آن زمان کہ اثرِ حرارت وکیفیتِ معہود الیشان پیدا شود بعد ازان خیال را نفی
نکنند بلکہ اورا نگاہدارند وچشم دگوش وہمہ قویٰ متوجہ بہ قلب شوند کہ عبارت
است از حقیقتِ جامعۂ انسانی کہ مجموعِ کائنات از علوی وسفلی مفصل آن است
اگرچہ آن از حلول دراجسام منزہ است۔ اما چون نسبتے میانِ او ومیانِ این قطعۂ
لحمِ صنوبری بایدنمود وچشم وفکر وخیال ہمہ قویٰ را بران باید گماشت وحاضراً
باید بود وبر درِ دل باید نشست۔ ما شک نداریم کہ درین حال کیفیتِ غیبت
وبے خودی رو نمودن آغاز می کند۔ آن کیفیت را فرض باید کردن واز پے آن
رفتن وہر فکرے کہ در آید متوجہ بحقیقت قلب خود نفی آن کردن وبہ آن جزوے
مشغول نا شدن ودران محل بکلی در گریختن تا آن نفی شود التجا بہ صورتِ آن

Marfat.com

شخص باید کردن و آن رانگاہداشتن تا باز آن نسبت پیدا شود و آن زمان خود آن صورت نفی می شود ۔ اما باید کہ شخص متوجہ آن را نفی کنند و اگرچہ بہ آن صورت وساوس نفی نہ شود چند نوبت بہ اسم یا متعال بحسب معنی در دل مشغول شود و اگر بہ این نیز دا فع نہ شود ذر دن چند نوبت تامل کلمہ لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہ برین طریق کہ "لاموجود الا اللہ" تصور کند و آن وسوسہ کہ مشوش او باشد از ہر نوع کہ باشد چون موجود نیست از موجودات ذہنی بہ تحقیق آن را بحق سبحانہٗ قائم بہ بیند بلکہ عین حق داند زیرا کہ باطل نیز بعضے از ظہوراتِ حق ہست و شک نیست کہ بہ آن تامل ذوقے شود و نسبت عزیزان قوت گیرد و آن زمان مکر نیز نفی کند و بحقیقتِ بے خودی متوجہ شود و از پئے آن رود اگر بہ آن ذکر "لا الٰہ الا اللہ" در دل بگوید و حضوری نیاید بدل بجہد چند نوبت بگوید و اللہ را مد بدہد و بدل فرو بدد و آن مقدار مشغول شود کہ بسیار ملول نشود و چون بہ بیند کہ ملول خواہد شد ترک کند و بدانکہ تا دام کہ غلبت و بے خودی و نسبت عزیزان در ترقی باشد فکر در حقائق اشیاء و توجہ بجزئیات عین کفر ہست ۔ مصرع:

با خودی کفر و بے خودی دین ہست

بلکہ فکر در اسماء و صفات حق سبحانہٗ نباید کرد درین دم و اگر نیز می رسد آن را نفی باید کردن بہ این طریقہا کہ گفتہ شد ۔ اگر کسے گوید کہ درین صورت نفی حق لازم می آید جواب می گوئیم کہ حق را برائے حق نفی می توان کرد ۔ چنانچہ حضرت

Marfat.com

خواجۂ بزرگ قدس اللہ سرہٗ فرمودہ اند پس اگر فکر حق صرف باشد ہر چند کہ
نفی کنی باید کہ زیادت شود زیرا کہ حق بہ نفی کس منفی نہ شود و الّا زائل گردد و نیز
مطلب روحانیت این طائفۂ علیہ توجہ بہ نسبتی است کہ سرحد وادی حیرت است و مقام
تجلی انوارِ ذات است. و او را دران مقام وجودے نمی یابد و فکر در اسمار و صفات
شک نیست کہ ازان مرتبہ فرود تر است. و باید کہ گفتگوے و اکل و شرب و ہمہ
حالات آن حقیقتِ جامعۂ خود را نصب العین خود سازد. و او را حاضر داند
و تصورِ جزوی از حضرتِ جامعۂ خود غافل نہ شود بلکہ ہمہ اشیا را بلوت و ...
داند و سعی کند کہ آن را در ہمہ مستحسنات و مستقبحات شاہد نماید تا بجائے
رسد کہ خود را در ہمہ بیند و اشیا را آئینۂ جمالِ با کمال خود داند بلکہ ہمہ را
اجزاے خود یابد۔ مصراع:

جزو درویش است جملہ نیک و بد

و در حالت سخن گفتن نیز باید کہ ازین مشاہدہ غافل نشود بلکہ گوشۂ دل او بدان
سوے باشد اگر چہ ظاہر او بچیز ہاے دیگر مشغول باشد چنانچہ فرمودہ اند بیت
از درون شو آشنا و از برون بیگانہ باش۔ این چنین زیبا روش کم می بود اندر جہان
و ہر چند حکمت بیشتر باشد این نسبت وے بہتر گردد و چون بمرتبہ برسد کہ اتحاد
میان دل و زبان تواند کردن و خلق او را حجاب از حق نہ شود و حق حجاب خلق
نگردد آن زمان تواند کہ بصفتِ جذبہ در دیگران تصرف کند و اجازتِ ارشاد

Marfat.com

دعوتِ خلق بحق آن کس را باشد کہ بہ این مرتبہ رسد و باید کہ خود را از غضب
اندن نگاہدارد کہ در راندنِ غضب طرفِ باطن را از نورِ معنی تہی و خالی می سازد
اگر غضبے واقع شود یا قصورے دست دہد کدورتے قوی جاری شود و سر رشتہ
نسبت گم گردد یا ضعیف شود۔ غسل بر آرد و اگر قوتِ مزاج وفا کند بہ آبِ سرد کہ
بسیار صفا می دہد والا بہ آبِ گرم و جامۂ پاک پوشیدہ در جاے خالی دو رکعت
بگذارد و چند نوبت بقوتِ نفس برکشد و خود را خالی سازد و بعد ازان بہمان
انی متوجہ شود و در ظاہر نیز پیشِ حضرتِ جامعۂ خود تضرع کند و کلی توجہ نماید
و بداند کہ این حقیقتِ جامعہ مظاہرِ مجموع ذات و صفات حق است نہ ازان کہ
حق سبحانہ حلول کردہ بلکہ بمنزلہ صورت است در مرآۃ۔ پس این تضرع بہ حقیقت
نزدِ حق سبحانہٗ باشد۔ این لطیفہ از انفاسِ متبرکہ حضرت مولانا سعد الدین کاشغری
قدس اللہ سرہٗ مرقوم گشت۔

می فرمودند کہ ہرگاہ کہ موے برتنِ تو بواسطۂ حلے متغیر و متاثر
می شود از پے آن موے باید رفت۔

می فرمودند کہ خدمت مولانا نظام الدین علیہ الرحمۃ می گفتند کہ
سکوت انفع است از کلام۔ زیرا کہ از ہر سخنے حدیث النفس حاصل می شود۔ فیض
الٰہی ہرگز منقطع نیست۔ مانع دریافتِ آن فیض حدیث النفس است۔ در صحبتِ
اولیاء اللہ دل خود را از حدیث النفس نگاہ باید داشت۔ زیرا کہ گوشی است

Marfat.com

الشان را کہ آن حدیث را بہ آن می شنوند مشوش وقتِ الشان می شوند
کسیے کہ بمطالعہ کتابی مشغول ہست اگر کیے از خارج سخن گوید مشوش وقتِ اوی شود
بلکہ اگر مگسے بر روے ورق نشیند تشویش می یابد۔ جمعے بر سبیل دوام توجہ مشغول
بجناب حق سبحانہٗ می دارند ہر آئینہ حدیث النفس مشوش می شود الشان را
نمی گذارد کہ مشغولی کنند۔

مولوی می گفتند کہ روزے شیخ از من پرسیدند کہ ظلم چیست گفتم
وضع شے در غیر موضع۔ فرمودند کہ دل محل یادکردن حق ہست ہر چہ غیر حق است
درانجا نہند ظلم ہست۔ می گفتند کہ شیخ از من پرسیدند کہ ذکر کدام ہست گفتم
"لا الٰہ الا اللہ" فرمودند ماھٰذا الذکر عبادت گفتم پس فرمایند۔ فرمودند کہ ذکر
آن ہست کہ بدانی کہ نمی توان دانست۔ وہم شیخ فرمودند کہ روے در جہل می باید
آورد و نیتِ نماز چنین می باید کرد کہ خداے را پرستم کہ نمی دانم اللہ اکبر۔
در معنی این سخن کہ بعضے اکابر گفتہ اند سُبْحَانَ مَنْ لَمْ یَجْعَلْ
لِلْخَلْقِ سَبِیْلًا اِلَّا بِالْعَجْزِ عَنْ مَعْرِفَتِہٖ[1]۔ می فرمودند کہ عجز از معرفت
آن ست کہ معلوم گردد کہ لَا یَعْرِفُ اللّٰہَ اِلَّا اللّٰہُ[2] معنی معرفت مقتضی ترکیب
انسانی نیست۔ انچہ در ترکیب انسانی ظاہر ہست از معرفت از ان انسان نیست

---

[1] پاک ہے وہ جس نے نہیں کیا مخلوق کے لیے کوئی راستہ مگر اپنی معرفت سے عاجزی اور
درماندگی کا۔ [2] اللہ کو اللہ ہی جانتے ہیں۔

Marfat.com

ملہ انسان آئینہ شدہ است کہ در وے صورت معرفتِ حق سبحانہ عکس انداختہ است ۔ و ہمچنین عجز منافی معرفتِ انسان نیست ۔ چنانچہ بعضے گمان بردہ اند کہ عجز از معرفت جہل است و این باطل است ۔

می فرمودند حق سبحانہ عنایت فرمودہ چیزے چند از صفات بہ بندہ نسبت کردہ و وعدہ و وعید را بران متفرع گردانیدہ د کمالِ بندہ جز دران نیست کہ غایت سعی بجاے می آرد و ہمگی و تمامی خود را در سلوک طریقۂ مستقیمہ صرف کردہ خود را بجاے رساند کہ داند کہ انچہ او را حق سبحانہ بہ آن منسوب ساختہ از آنِ او نیست ۔ درویشی ہمین لیکن مردم او را دور و دراز گردانیدہ اند

روزی از اعزہ در مجلسِ حضرتِ ایشان پرسید کہ اکابر صوفیہ قدس اللہ اسرارہم گفتہ وجودے جز وجود حق و ہستی مطلق وجود نیست و ظاہر از پردۂ مظاہر یکے است بنابرین تحقیق مخالفت و منازعت اہلِ اسلام با اہلِ کفر برائے چیست حضرت ایشان باین دو بیت مثنوی جواب آن عزیز گفتند ۔ مثنوی

چونکہ بے رنگی اسیر رنگ شد　　موسے با موسے در جنگ شد

چون بہ بے رنگی رسی کان داشتی　　موسی و فرعون دارند آشتی

می فرمودند کہ واقفانِ سرّ قدر مستتر کنند یعنی بعد از علم باین معنی کہ مجموع معدوم اند و ظاہر بصورت مجموع اوست بیاسودند ہمچو آبے کہ در انہار وجداول است یعنی بعد از ان کہ دانست کہ از انبساط بحر محیط اوست

Marfat.com

اورالذتے وذوقے برسیدن بہ اصل خود کہ محیط است حاصل شد و در راحت افتادیم

چون بدانستی کہ ظلِ کیستی　　　فارغی گر مردی و گر زیستی

وقتیکہ ترکِ خود پرستی میفرمودند میخواندند مصرع ہر چہ بین از دوست بین با دشمنانت کار نیست

وقتیکہ بیانِ شریعت میکردند و از ذکر جہر منع می فرمودند می خواندند مصرع : نعرہ کم زن کہ نزدیک ست یار۔ وقتیکہ بیانِ قابلیات میکردند خواندند مصرع

بقدر روزنہ افتد بخانہ نور قمر۔ در بیان ضعفِ ارادتِ طالبان میخواندند

بیت : مگو ارباب دل رفتند و شہر عشق شد خالی ؛ جہان پر شمس تبریز است کو مردی چو مولانا

در بیانِ این معنی کہ بسے کسان را بواسطہ التفاتِ این طائفہ ذوقے حاصل شدہ و بہ اندک ترک ادبی آن ذوق نماند۔ بیت :۔

بردہ بودی و دوات آمدہ بود　　　چون تو کژ باختی کسے چہ کند

در بیان شکایت از قیدِ بشری می فرمودند کہ بر درِ مزار شیخ ابو بکر قفال شاشی علیہ الرحمہ نوشتہ دیدم کہ قطعہ :

دانی چہ حکمت است کہ فرزند از پدر　　　منت ندارد ار دہدش روز و شب نعم

یعنی درین جہان کہ محل حوادث است　　　در محنتِ وجودِ تو آوردہ ام عدم

وقتیکہ بیانِ طریقہ رابطہ میکردند این ابیات از مثنوی خواندند مثنوی :

آن یکے را روے او شد روے مست　　　وان یکے را روے او خود روی اوست

روے ہر یک می نگر می دار پاس　　　بو کہ گردی تو ز خدمت روشناس

—·/·—

Marfat.com

رسالہ مراتبِ ستّہ

مولانا عبدالرحمٰن جامی رح

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

ما فی الوجودِ الّا عینٌ واحدةٌ هی حقیقةُ الحقِّ و وجودُهٗ وهو الموجودُ والمشهودُ وهذهِ الحقیقةِ الواحدةِ لها مراتبُ ظهورٍ وبروزٍ لاتناهی ابداً فی التعیّنِ ولکن اثنانِ منها منسوبةٌ الی الحقِّ سبحانهٗ وتعالیٰ وثلاثةٌ منسوبةٌ الی الکونِ وواحدةٌ هی الجامعةُ بینهما۔ المرتبةُ الاولیٰ مرتبةُ الغیبِ الاوّلِ وهو التعیّنُ الاوّلُ یعنی تعقّلُ الحقِّ سبحانهٗ نفسَهٗ بنفسِهٖ وادراکُهٗ لها من حیثُ تعیّنِهٖ وعلمِهٖ بها و بجمیعِ الصّفاتِ والتعیّناتِ والماهیاتِ علی السبیلِ الجمعِ و الاجمالِ۔ المرتبةُ الثانیةُ مرتبةُ الغیبِ الثانی وهو التعیّنُ

Marfat.com

الثّانی یعنی تحقّقُ الاَشیاءِ وَ تمیزِها وَ ثبوتِها فی حضرتِ العلمِ الاَزلیّ وَظهورِها بعالمٍ بِها علی وجهِ التّفصیلِ وَالفرقِ لا لِانفسِها وَلا لِامثالِها۔ اَلمرتبۃُ الثّالثۃُ مرتبۃُ الارواحِ وَهی مرتبۃُ ظهورِ الاشیاءِ الکونیّۃِ البسیطۃِ لِنفسِها وَ لِامثالِها بحیثُ تکونُ الارواحُ مدرکۃَ الاعیانِها وَ التّمیزاتِ حقایقِها۔ اَلمرتبۃُ الرّابعۃُ مرتبۃُ المثالِ وَهی مرتبۃُ وجودِ الاشیاءِ الکونیّۃِ المرکّبۃِ اللّطیفۃِ الّتی لا تقبلُ التّبعیضَ وَالتّجزیَ وَالالتیامَ وَالخرقَ۔ اَلمرتبۃُ الخامسۃُ مرتبۃُ الاجسادِ وَهی مرتبۃُ وجودِ الاشیاءِ الکونیّۃِ المرکّبۃِ کیفیّۃً الّتی تقبلُ التّبعیضَ وَ التّجزیَ وَالالتیامَ وَالخرقَ۔ اَلمرتبۃُ السّادسۃُ هی المرتبۃُ الجامعۃُ لجمیعِ المراتبِ وَهی مرتبۃُ الانسانِ۔

فصل ۔ بدان ارشدک اللہ الرشید کہ عالم ارواح دو قسم اند قسمے آنکہ بعالم اجسام بوجہے از وجوہ تعلق ندارند باعتبار تدبیر و تصرف ایشان را کروبیان گویند۔ و ایشان نیز دو قسم اند قسمے آنند کہ از عالم و عالمیان ہیچ خبر ندارند هٰمُوا فی جلالِ اللہِ وَ تفرّدُوا فی جمالِ اللہِ تبارکَ وَتمجّدَ و ایشان را ملائکہ مہیمیہ خوانند۔ و قسمے دیگر آنند کہ اگرچہ بعالم اجسام

تعلق ندارند و در شہود قیومیہ شیفتہ و متحیر اند۔ اما حجاب بدرگاہ الوہیت و وسائط فیض ربوبیت اند و ایشان را ملائکہ جبروتیہ خوانند۔ و در صفت اول ایشان روحِ اعظم ست کہ او را عقل اول میخوانند و در صفت اخیر ایشان روح القدس است کہ او را جبرئیل می گویند و قسمے دیگر آنند کہ بعالم اجسام تعلق دارند باعتبار تدبیر و تصرف ایشان را ملکوت خوانند۔ و قسمے دیگر آنند کہ در ارضیات تصرف میکنند و ایشان را ملکوتِ ادنی گویند۔ و ارواحِ ناری نیز از ملکوت ادنی اند کہ ایشان را جن و شیطان خوانند۔ و بعضے از ایشان قابل تکلیف اند و بعضے قبول کنندہ روزہ و نماز اند و بعضے کافر اند و بعضے نہ۔

فائدہ - عالم مثال واسطہ ست میان عالم ارواح و عالم اجساد و جماعتے از علماء آنرا عالم خیال خوانند۔ و آن را بیشِ محققان تفصیلے است بعضے از آن ست کہ قوتِ متخیلہ انسانی درادراک آن شرط ست و آن را متصل گویند و بعضے از آن ست کہ قوتِ متخیلہ انسانی در ادراکِ آن شرط نیست و آن را خیالِ منفصل می خوانند تجسدِ ارواح و تشخصِ اخلاق و اعمال و ظہورِ معانی بظہورِ ملائمہ و شہودِ ذواتِ مجردہ در صورِ اشباحِ جسمانی ہم درین عالم بود ظہورِ جبرئیلؑ در صورتِ دحیہ کلبی و دیگر ارواحِ ملائکہ و شہودِ خضر علیہ السلام و علیہ الصلوٰۃ و دیگر انبیاء و اولیاء ہم درین عالم باشند و ہمچنین است صورتہا درایشان و چیز ہائے بسافی ظاہر می گردد و ہر موجودے درین عالم مناسب

Marfat.com

این عالم صورتے دارد و حکم وے شامل ہست جملہ مراتب را از افلاک و ارکان و جماد و نبات و حیوان و انسان و کواکب و جن و شیطان۔ وَ النُّفُوْسُ الْاِنْسَانِیَّۃُ الْکَامِلَۃُ اَیْضًا تَتَشَاکَلُوْنَ فِیْ ھٰذَا الْعَالَمِ بِاَشْکَالٍ غَیْرِ اَشْکَالِھِمُ الْمَحْسُوْسَۃِ وَھُمْ فِیْ دَارِ الدُّنْیَا یُظْھِرُوْنَھَا عَلٰی مَنْ یُرِیْدُوْنَ الظُّھُوْرَ عَلَیْہِمْ لِقُوَّۃِ اِنْسِلَاخِھِمْ مِنَ الْاَبْدَانِ وَبَعْدَ الْاِنْتِقَالِ اِلَی الْاٰخِرَۃِ یَزْدَادُ تِلْکَ الْقُوَّۃُ لِاِرْتِفَاعِ الْمَانِعِ الْبَدَنِیِّ فَھٰؤُلَاۗءِ ھُمُ الْمُسَمَّوْنَ بِالْبُدَلَاۗءِ

(ترجمہ: ونفوس انسان کہ کامل اند نیز صورت می کنند درین عالم الصورت سوائے صورتِ ایشان کہ دیدہ می شود و ظاہر و ایشان در حیاتِ دنیا ظاہر می کنند آن صورت را کسے کہ می نمایند ظہور را بر آن کس برائے قوت بر آمدہ روح ایشان از بدنہا و پس نقل کردن روح بسوئے آخرت زیادہ می شود۔ این قوت برائے دور شدن مانع بدنی۔ پس این گروہ کہ از صورت بدل می شوند ایشان مسلمان اند کہ ایشان را ابدال گویند۔

فائدہ۔ اِعْلَمْ اَنَّ عَالَمَ الْمِثَالِ یُشْبِہُ بِالْجَوْھَرِ الْجِسْمَانِیِّ فِیْ کَوْنِہٖ مَحْسُوْسًا مِقْدَارِیًّا وَبِالْجَوْھَرِ الْمُجَرَّدِ الْعَقْلِیِّ الرُّوْحَانِیِّ فِیْ کَوْنِہٖ لَطِیْفًا (در بودن او دیدہ می شود) نُوْرَانِیًّا (بودن پاکیزہ) وَلَیْسَ بِجِسْمٍ مُرَکَّبٍ مَادِّیٍّ وَ بِجَوْھَرٍ مُجَرَّدٍ عَقْلِیٍّ لِاَنَّہٗ بَرْزَخٌ بَیْنَھُمَا وَکُلُّ مَا ھُوَ

Marfat.com

بَرْزَخٌ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ لَابُدَّ اَنْ يَّكُوْنَ غَيْرُهُمَا وَلَهُ النِّسْبَةُ بِكُلٍّ مِنْهُمَا وَقَدْ صَرَّحَ الشَّيْخُ فِي الْفُتُوْحَاتِ بِاَنَّ هٰذَا الْبَرْزَخَ غَيْرُ الْاَوَّلِ لِاِمْكَانِ ظُهُوْرِ مَا فِي الْاَوَّلِ فِي الشَّهَادَةِ وَامْتِنَاعِ رُجُوْعِ مَا فِي الثَّانِيْ اِلَيْهَا فِي الْاٰخِرَةِ وَقَلِيْلٌ مِنَّا يُكَاشِفُ بِخِلَافِ الْاَوَّلِ وَلِهٰذَا يُشَاهِدُ كَثِيْرٌ مِنَّا الْبَرْزَخَ الْاَوَّلَ فَيَعْلَمُ مَا يَقَعُ فِي الْعَالَمِ مِنَ الْحَوَادِثِ وَلَا يَقْدِرُ عَلٰى مُكَاشَفَتِهٖ اَحْوَالِ الْمَوْتٰى اِلَّا الْاَقْطَابُ وَالْاَفْرَادُ۔

(محی الدین عربی — نام کتاب — بسبب امکان — منع کنندہ — عالم مثال — از من — می بیند — آن چیزیکہ واقع می شود در عالم — یعنی کے — خواہد مرد — یعنی غوث)

فائدہ۔ عالمِ اجساد دو قسم اند۔ علویات و سفلیات۔ اما علویات چون عرش و کرسی و کواکب و افلاک باتفاق اہلِ کشف و شہود۔ و عرش و کرسی طبعی اند نہ عنصری والبتہ قابلِ کون و فساد نیستند چہ سطح کرسی زمینِ بہشت است و عرش سقفِ بہشت چنانکہ از اشارتِ حدیثِ نبوی و دلالتِ قرآن مجید مفہوم می گردد۔ امّا کواکبِ دیگر و افلاک قابلِ کون و فساد و خرق والتیام اند۔ اما سفلیات چون بسائطِ عنصریات و آثارِ علوی مانند آتش و باد و آب و خاک و برق و رعد و ابر و باران و مرکبات چون جماد و نبات و حیوان و انسان عموم و خصوص در ادراکِ اکثر آن مشترک اند۔ امّا حقایقِ ملکوت جز خواص ما بران اطلاع نہ بود و ہمچنین عوالمِ دیگر کہ توابعِ عالمِ اجسام اند چون حرکت و سکون و ثقل و خفت و لطافت و کثافت و الوان و انوار و حروف و اصوات

ورداتِ ولحوم و انواع و اصناف۔

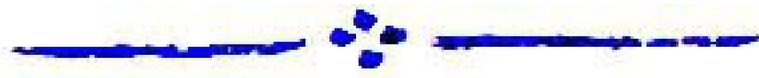
فصل۔ اَلْحَقِیْقَةُ الْاِنْسَانِیَّةُ حَاضِرَةٌ لِجَمِیْعِ الْمَظَاهِرِ فِیْ کُلِّ الْمَرَاتِبِ فَاِنَّ الْمَرْتَبَةَ الْاُوْلٰی اَعْنِیْ الْیَقِیْنَ الْاَوَّلَ یُوْجَدُ فِیْهَا الْعِلْمُ بِالذَّاتِ وَ لِسَائِرِ الصِّفَاتِ وَ التَّعَیُّنَاتِ وَالْاِثْبَاتِ عِلْمًا اِجْمَالِیًّا غَیْرَ تَفْصِیْلٍ۔ وَفِی الْمَرْتَبَةِ الثَّانِیَّةِ عَیْنُ الْیَقِیْنِ الثَّانِیْ یُوْجَدُ فِیْهَا الْعِلْمُ بِالْجَمِیْعِ عِلْمًا تَفْصِیْلًا وَ فِی الْمَرْتَبَةِ الْاِنْسَانِیَّةِ یُوْجَدُ جَمِیْعُ مَا فِیْ هٰذِهِ الْمَرَاتِبِ لِاِشْتِمَالِهَا عَلَیْهَا وَعَلٰی مَعْنٰی اَحَدِیَّةِ الْجَمْعِیَّةِ الْکَمَالِیَّةِ الَّتِیْ لَا یَتَصَوَّرُ الزِّیَادَةُ عَلَیْهَا مِنْ جِهَةِ التَّمَامِ وَالْکَمَالِ۔ فَظَهَرَ اَنَّ الصُّوْرَةَ الْکَمَالِیَّةَ الْاِلٰهِیَّةَ الظَّاهِرَةَ بِحَسْبِ جَمِیْعِ هٰذِهِ الْمَظَاهِرِ وَالْمَشَاهِدِ لَا یُمْکِنُ ظُهُوْرُهَا مِنْ حَیْثُ هِیَ کَذٰلِکَ اِلَّا فِیْ هٰذَا الْمَظْهَرِ وَالْمَشْهَدِ۔

اگر وجودِ حق سبحانہٗ تعالیٰ مِرآت اعتبار کنی ظاہر در وے احکام و آثار اعیان است نہ اعیان فَاِنَّهَا مَا شَمَّتْ رَائِحَةَ الْوُجُوْدِ مِنْ حَیْثُ هُوَ وُجُوْدٌ کَمَا هُوَ شَانُ الْمِرْاٰتِ۔ واگر اعیان را مرآت اعتبار کنی ظاہر در وے اسمار وصفات وشیونات وتجلیات وجود است نہ وجود مِنْ حَیْثُ هُوَ وُجُوْدٌ ونہ اعیانُ کَمَا عَرَفْتَ مِنْ شَانِ الْمِرْاٰتِ۔ پس وجودِ حقیقی واعیانِ ثابتہ ہر دو ازلاً وابداً در مرتبۂ بطون اند وظاہر احکام و آثار

Marfat.com

اعیان اند با عتبار اول اسماء و صفات و شیونات و تجلیات وجود حق سبحانہٗ ولتعالیٰ بہ اعتبارِ ثانی ۔

ممکن زتنگنائے ادب ناکشیدہ رخت — واجب بجلوہ گاہِ عیان نانہادہ گام
در حیرتم کہ این ہمہ نقشِ عجیب چیست — بر لوحِ صورت آمدہ مشہودِ خاص و عام
ہر یک نہفتہ لیک زمرأت اند گر — برداشتہ زجلوۂ احکامِ خویش گام
بادہ نہان و جام نہاں آمدہ پدید — در جام عکسِ بادہ و در بادہ رنگِ جام

Marfat.com

رسالہ تحفۂ مرسلہ

کہ حضرت شیخ ابوسعید مخزومیؒ برائے حضرت پیر عبدالقادر جیلانیؒ فرستادہ بود

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالْعَاقِبَۃُ لِلْمُتَخَلِّیْ عَنِ الْکَوْنَیْنِ وَالسَّلَامُ عَلَی الْمُظْہَرِ الْاَتَمِّ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمْ وَاٰلِہٖ اَجْمَعِیْنَ۔ اما بعد۔ می گوید بندۂ گنہگار محتاج بہ شفاعتِ نبیِ مختار صلی اللہ علیہ وسلم شیخ محمد مبارک مخزومی مشہور بہ ابوسعید بن شیخ علی معروف بہ فضل اللہ مخزومی علی بن شیخ رضی الدین بن ابی خالد بن شیخ مہران طوسی این تدریست در سخنانِ رعایت کہ جمع کردہ ام برائے فرزند نیک عبدالقادر جیلانی تا آگاہ شود در حقیقت با ہمہ محض فضل و کرم او سبحانہٗ و تعالیٰ و گردانیدم ثواب آن را برائے روح پاک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و نامیدم او را بہ تحفۂ مرسلہ یعنی فرستادہ شدہ بہ سوئے جناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ و سوال می کنم

Marfat.com

الله تعالی را که برساند ثواب او بوے صلی الله علیه وسلم که به تحقیق او به هر شے قادر است و باجابت لائق۔

بدانید اے برادرانم سعادتمند کند شما را الله تعالی و ما را که حق سبحانه همه وجود است و آن وجود را نیست شکل و نه کرانه و نه اندازه و باوجود این همه ظهور می کند و تجلی می نماید به شکل و کرانه و تغیر نمی شود از آنچه بود پیش وی از عدم کرانه و شکل بلکه در حال همچنان است که بود از ازل۔ و وجود یکے است و اسماء مختلف و متعدد و این وجود حقیقت جمیع موجودات و باطن آن و جمیع کائنات تا که یک ذره خالی نیست از آن وجود و آن وجود بمعنی تحقق و حصول نیست که این از معانی مصدریه اند و موجود نیستند در خارج پس به این معنی اطلاق کرده نمی شود بر ذات حق سبحانه و تعالی که موجود است در خارج تعالی الله عَن ذٰلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا بلکه مراد من به این وجود حقیقی است متصف به این صفات یعنی وجود آن حقیقت بذاته است و وجود دیگر موجودات به آن حقیقت است و منتفی است غیر آن حقیقت در خارج و آنکه آن وجود از حیثیت کنه منکشف نمی شود برائے هیچ کس و در نمی یابد او را عقل و نه وهم و نه حسها و در نمی آید در قیاس چه این همه حادث اند و حادث در نمی یابد مگر حادث را ذات و صفات او سبحانه ازین بلند است بلندی بزرگ و هر کسے که اراده کند معرفت خدای تعالی را به این وجه یعنی براه عقل و وهم ضائع کند در این پس به تحقیق

Marfat.com

زیاں کرد وقتِ خود را و بہ تحقیق برائے این وجود مراتب بسیار است مرتبۂ اولیٰ
مرتبۂ لاتعین است و مرتبۂ اطلاق و مرتبۂ ذات صرف لیکن نہ بہ این معنی کہ مقید
است بہ قیدِ اطلاق یا مفہوم سلب تعین برائے ذاتِ او ثابت است درین مرتبہ
بلکہ بہ این معنی کہ آن وجود درین مرتبہ منزہ از نسبت جمیع نعوت و جمیع صفات
است و پاک است از ہمہ قیدہا تا کہ از قیدِ اطلاق ہم و این مرتبہ نامیدہ شود
بہ مرتبۂ احدیت و این مرتبہ کنہ ذات حق سبحانہٗ است و نیست بالائے او
مرتبۂ دیگر بلکہ ہمہ مراتب زیرِ اوست و مرتبۂ ثانی مرتبۂ تعینِ اول است و آن
عبارت است از علم او سبحانہٗ تعالیٰ بہ ذاتِ خود و صفاتِ خود و بہ جمیع موجودات
بر طریقِ اجمال بدون امتیاز بعض از بعض و این مرتبہ نامیدہ شود بہ وحدت
و حقیقتِ محمدیہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ مظہر این مرتبہ محمد است صلی اللہ علیہ وسلم
و مرتبۂ سیومی در تعینِ ثانی است و آن عبارت است از علم او تعالیٰ بذات و
صفاتِ خود و بہ جمیع موجودات بوجہ تفصیل و بوجہ امتیاز بعض از بعض دیگر
و این مرتبہ نامیدہ بہ وحدت و حقیقتِ انسانی کہ مظہر این مرتبہ
انسانِ کامل است۔ و مرتبۂ چہارم مرتبۂ ارواح است و آن عبارت است از
اشیاء کونیہ بسیطہ کہ ترکیب در وے نیست کہ ظاہر می شوند بر ذاتِ خود و بر
امثالِ خود۔ و مرتبۂ پنجم مرتبۂ عالم مثالی است و آن عبارت است از اشیاء کونیہ
لطیفہ کہ قبول تجزی و تبعیض و خرق والتیام نمی کنند۔ مرتبۂ ششم مرتبۂ عالم اجسام است

Marfat.com

و آن عبارت است از اشیاء کونیه کثیفه که قبول تجزی و تبعیض می کنند - و مرتبهٔ هفتم جامع است برائے همه مراتب مذکوره خواه جسمانی باشد خواه نورانی و این تجلی آخرین است که انسان باشد - و این هفت است مرتبهٔ اولی مرتبهٔ لطون است و شش باقی مراتب ظهور کلی و مرتبهٔ هفتمی وقتے که عروج کنند ظاهر می شود و روئے همه مراتب مذکوره در وجه اکمل بود ظهور آنها در پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم - و برائے همین سبب بود ختم پیغمبران و اسماء سه مرتبهٔ الٰهی اطلاق کرده نمی شود بر چهار مرتبهٔ کونیه خلقیه و همچنان جائز نیست اطلاق مراتب کونیه بر مراتب الٰهیه و برائے این وجود دو کمال است. کمال ذاتی و کمال صفاتی و اسمائی - اما کمال ذاتی پس عبارت است از ظهور او تعالیٰ بر نفس خود بالنفس خود در نفس خود برائے نفس خود بے اعتبار غیر و غیریت و غنا و بے پروائی مطلق لازم است برائے این کمال - و این کمال مشاهدهٔ او ست سبحانه و تعالیٰ در نفس خود همه شیونات و اعتبارات کونیه و الٰهیه را مع احکام و لوازم و مقتضا را سنـ آنها بر وجه کلی اجمالی برائے مندرج بودن آنها در بطون -

و وحدت ذات پاک مانند مندرج بودن همه اعداد در واحد ... و درین مرتبه برائے آن نام میده شده است - الله تعالیٰ غنی مطلق ... الله تعالیٰ به این مشاهده مستغنی است از ظهور به وجه تفصیل و او را حاجت نیست به مشاهدهٔ عالم و آنچه درو است که مشاهده جمیع موجودات حاصل ...

برائے او تعالیٰ در ذات او برائے مندرج بودن کل در بطون وحدت
و این مشاہدہ شہود علمی و شہود مفصل در مجمل و شہود کثیر در واحد و شہود نخل
مع شاخہا در خستۂ خرما است۔ اما کمال اسمائے پس عبارت ہست از ظہور
او تعالیٰ و شہود ذات او در تعینات خارجیہ کہ عالم وانچہ در وست واین
عینی وجودے ہست چوں شہود مجمل در مفصل و واحد در کثیر و خستۂ خرما
در نخلین۔ و این کمال اسمائی موقوف ہست بر وجود عالم۔ زیرا کہ این شہود
حاصل نمی شود الا بظہور او سبحانہٗ و تعالےٰ بر وجہ تفصیل و این وجود حلول
نہ کردہ ہست در موجودات و نہ متحد شدہ ہست بہ آن کہ حلول و اتحاد در الا
است از دو وجود تا حلول کند یکے در دیگرے یا متحد شود بوے و دو جو
یکے ہست تعدد در وے ہرگز نیست و تعددے کہ ہست در صفات چنانچہ
ذوق و وجدان عارفان بدان گواہی می دہد و بندگی و تکلیف و راحت و
عذاب و احتیاج ہمہ راجع ہست بسوے تعینات و این وجود بہ اعتبا
مرتبۂ اطلاق منزہ ہست ازین اشیاء۔ و این وجود محیط ہست بہ جمیع موجو
مانند احاطۂ ملزوم بلازم آن و مانند احاطۂ موصوف بہ صفات خو
د مانند احاطۂ ظرف بہ مظروف و نہ احاطۂ کل بجز تعالی اللہ عن ذالک
علواً کبیرا۔ و چنانچہ این وجود بہ اعتبار اطلاق محض ساری ہست در ذوا
ہمہ موجودات بہ حیثیتے کہ آن وجود در آن ذوات عین ذوات ہست

Marfat.com

چنانچہ بودند ذواتِ مذکورہ قبل از ظہور بہ آن وجود عینِ آن وجود۔ ہمچنان
صفاتِ کاملۂ آن وجود بہ اعتبار کلیہ واطلاقِ خود ساری ہستند در جمیع صفات
جمیع موجودات بہ حیثیتے کہ ہستند آن صفاتِ کاملہ در ضمنِ صفاتِ موجودات
عینِ صفاتِ ایشان چنانچہ بودند صفاتِ موجودات پیش از ظہور در آن
صفات عین آن صفات۔ وعالم بہ جمیع اجزاے خود اعراض است و معروض
ہمان وجود است و عالم سہ موطن است۔ یکے تعین اول و نامیدہ شود عالم۔
درین مرتبہ شیونِ الٰہی۔ وموطنِ ثانی تعینِ ثانی است و نامیدہ شود درین موطن
اعیان ثابتہ۔ وموطنِ ثالث تعینِ خارجی است و نامیدہ شود درین موطن اعیانِ
خارجیہ و اعیانِ ثابتہ نہ شمیدہ است بوے وجود و سواے آثار آن ہیچ چیز ظاہر
نیست و دریافتہ شدہ در ہر شے ہمان وجود است و بواسطۂ او آن شے مدرک
است چون نور بہ نسبت سائر الوان و اشکال کہ بواسطۂ نور مدرک می شوند و
بسبب دوام شدت ظہور وجود نمی دانند این ادراک را مگر خواص۔ و قرب
دو قسم است قرب نوافل و قرب فرائض۔ اما قربِ نوافل پس زوال صفاتِ بشریہ
است و ظہور صفاتِ او تعالےٰ بر بندہ بہ این طور کہ درین مرتبہ زندہ می
کند و میراند باذنِ او تعالیٰ و می شنود و می بیند از جمیع جسدِ خود نہ از گوش
وچشم فقط وہمچنان می شنود از بعید و می بیند مبصرات را از بعید و برین قیاس
ہمہ صفات۔ و این است معنی فناے بندہ در صفاتِ الٰہی و این ثمرہ نوافل است

Marfat.com

اما قرب فرائض پس فنائے بندہ است تماماً از شعورِ جمیع موجودات تا کہ از شعورِ خود ہم. بحیثیتے کہ باقی نمی ماند در ذاتِ او مگر وجودِ حق سبحانہٗ. واین است معنی بقائے بندہ بذاتِ او تعالیٰ واین ثمرۂ فرائض است۔ و بعضے از قائلین بوحدتِ وجود می دانند کہ حق سبحانہٗ حقیقت و باطن جمیع موجودات است بعلم الیقین لیکن مشاہدہ نمی کنند حق سبحانہٗ را در خلق۔ و بعضے از ایشان آنانند کہ مشاہدہ می کنند حق سبحانہٗ را در خلق مشاہدۂ جلی واین مرتبہ ادنیٰ است و بعضے از ایشان مشاہدہ می کنند حق را در خلق و خلق در حق بحیثیتے کہ مانع نمی شود ایشان را مشاہدۂ حق در خلق و نہ بالعکس۔ واین مرتبہ اعلیٰ است از دو مرتبۂ سابقہ واین مرتبۂ انبیاء است وہم مرتبۂ اقطاب بہ متابعتِ انبیاء علیہم السلام و محال است حصولِ مرتبۂ درمیانہ ازین سہ مراتب برائے کسے مخالفِ شریعت باشد چہ نام است مرتبۂ اعلیٰ را وجمیع موجودات از حیثیت وجود عین حق سبحانہٗ تعالےٰ است واز حیثیتِ تعین غیر او۔ پس غیریت اعتباری است واز روئے حقیقت پس ہمہ خلق حق سبحانہٗ تعالےٰ است ومثال او حباب وموج وکوزہ وبرف است۔ پس اینہا فی الحقیقت ہمہ عینِ آب اند واز جہتِ تعین غیر آب و دلائلِ وحدت وجود از قرآن وحدیث واقوالِ بزرگان بسیار است و در موضعِ خود مذکور۔

وصیت :۔ اے طالبِ راہ اگر خواہی وصولِ باللہ تعالےٰ پس

Marfat.com

لازم گیر متابعتِ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اولاً و قولاً و فعلاً و ظاہراً و باطناً۔ بعد ازان کن مراقبہ وحدتِ وجود ثانیاً۔ واو آن است کہ نگہداری معنی کلمہ طیبہ بغیر شرطِ وضو و اگر وضو باشد پس بہتر است و بغیر تخصیصِ وقت و بغیر ملاحظۂ دم بوقت دخول و خروجِ دم و بغیر ملاحظہ حروف کلمہ طیبہ بلکہ ملحوظ دارد معنی آن را فقط در ہمہ حال استادہ و نشستہ و روندہ و خفتہ و حرکت کنان و آرام کنان نوشان و خوران۔ و طریقِ مراقبہ آن است کہ فنا کنی اولاً انیّت و حقیقتِ خود بہ این معنی کہ نباشد حقیقت و باطنِ تو غیر اللہ تعالیٰ تا کہ ترا ہیچ انیّت و حقیقت باقی نماند و این معنی لا الٰہ است۔ ثانیاً ثابت کن حق سبحانہٗ و تعالیٰ را در باطنِ خود۔ و این عین معنی اِلّا اللہ است۔ پس اگر گوئی چون وجود یکے است پس کدام چیز را نفی کنم و کدام را اثبات۔ پس می گویم نفی کن وہمِ غیریت و دوئی را کہ در خلق ناشی شدہ است در باطنِ تو کہ آن وہم باطل است و ثابت کن حق سبحانہٗ تعالےٰ را در باطنِ خود۔ اے طالبِ حق چون غالب شود حال بر تو پس قادر خواہی شد بر نفی انیّتِ وہمی خود بلکہ باقی نمی ماند در تو مگر اثباتِ حق سبحانہٗ بہ فضلِ خدا روزی دہد مارا و شما را اللہ تعالےٰ این مقام بحرمتِ نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ آمین یا رب العالمین!

اَلَا یَا سَاکِنَ الْقَصْرِ الْمُعَلّٰی ۔۔۔ سَتُدْفَنُ عَنْ قَرِیْبٍ فِی التُّرَابِ
لَہٗ مَلَکٌ یُّنَادِیْ کُلَّ یَوْمٍ ۔۔۔ لِدُوْا لِلْمَوْتِ وَابْنُوْا لِلْخَرَابِ

یَلُوحُ الخَطُّ فِی القِرطَاسِ دَهراً وَکَاتِبُهُ رَمِیماً فِی التُّرَابِ

اَلحَمدُ لِلّٰہِ کہ لآلی آبدار لفظ و معانی و فرائدِ تابدارِ اسرارِ خدادانی گل و ریحانِ طریقت راچمنے و شناسندگانِ حقیقت را انجمنے مشتمل بر حقائق مفصلہ و مجملہ اعنی ترجمہ فارسی "تحفہ مرسلہ من نتائج افکار عالم نبیل و فاضل جلیل مولوی نور محمد صاحب بہ فرمایش محب احب جناب قریشی غلام نبی صاحب از قلم شکستہ رقم احقر العباد فضل احمد وزیر آبادی کہ بجا آوریِ اوامرِ بزرگان را صلاح کونین پندارد ـ بتاریخ پانزدہم ماہ ربیع الثانی ۱۲۹۷ھ ہجریہ بمقام شاہ پور صورتِ اختتام یافت .

"والسلام"

توضیح مصطلحاتِ صوفیہ[1]

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

بہ تحقیق خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ کہ بیک واسطہ (حضرت علاء الدین عطارؒ) بحضرت بہاء الدین نقشبندؒ بر سند

---

[1] یہ رسالہ برادر محترم پرفیسر عبد الحمید صاحب جالندھری سے حاصل کیا تھا۔ گنج بخش لائبریری پٹنہ میں بھی دیکھا تھا۔ اور گو کہ راقم کی کتاب علمی نقوش میں وہ شایع ہو چکا ہے لیکن یہاں متعلقہ رسائل کے ساتھ دوبارہ شایع کرنا مناسب معلوم ہوا۔

حرف الالف

امتزاج جلالیات وجمالیات را گویند۔ اجازت ادب واستیلاے الٰہی جل شانہ را گویند۔ آشنائی تعلق دقیقۂ ربوبیت بود کہ باہمہ مخلوقات پیوستہ است چون تعلقِ خالقیت بمخلوقیت۔ ایمان مقدار النس را گویند بحضرتِ حق سبحانہ' اسلام احوال مطالعت را گویند بانبیاء علیہم السلام آبر حجابے را گویند کہ مانع سبب حصول باشد۔ افگشت صفتِ احاطہ را گویند۔ آزادی مقام محوذات عاشق را گویند

حرف الباء موحّدہ

بُت تجلّیِ شاہد معنی را گویند کہ بر صفتے ماوراے صفات دیگر بر دلِ سالک ظاہر شود وہم مطلوب وطالب را گویند۔ بیقیدی طالب بتن حق را گویند بیہوشی مقام طلس را گویند کہ تو صفات ہست۔ بیگانگی استغنای عالم ربوبیت را گویند کہ ہیچ مقتضی نسبت و ہیچ وجہ مشابہت ومماثلت ندارد بیابان وقایع طریق را گویند باران نزولِ رحمت را گویند بناگوش دقیقۂ محبوب را گویند۔ بازو صفتِ مشیت را گویند۔ بیچارگی مقامِ تکلیف را گویند۔ بیداری عالم محو را گویند۔

حرف الباء فارسی

پیرِ مغان و پیرِ خرابات۔ کامل ومکمل را گویند۔۔۔

هرکو کہ خرابات نہ شد بے دین است   زیرا کہ خرابات اصول دین است

از خرابات خراب شدن صفات بشریت باشد و فانی شدن وجود جسمانی و باقی آمدن

Marfat.com

بروحانی در اشعۂ نور ذات کہ اصولِ دین از برائے آبادانیست کہ تا این خرابی دست نہ دہد و حقیقتِ آن ظاہر و پیدا نہ شود و آنچہ در گوہر آدمی پنہان گفتہ اند در خرابی پیدا شود، آنگاہ او بحقیقتِ خود بینا گردد و شرح دراز ہست و لائق ہر گونہ فہم نباشد۔ و گروہے کہ این معنی ندانند و حدیثِ زلف و دل و صنم شنوند بر ایشان انکار کنند و از احوالِ اینہا بے خبر بوند و ندانند کہ عالمِ معنی لطیف ہست و وجودِ روحانی تا دام از صورت مجرد نباشد بہ ادراک بصری ما راہ نتوان رفت۔ و بحسب اقتضائے معانی ہر معنی را صورتِ خاص باید کہ بہ و قایم باشد و مفہوم شود و مثالِ عینیہ در عالم کونی از این قبیل دان۔ پس از این جہت عارفان ہر معنی را بصورتے باز نمودند۔ و از ہر صورتے معنی خاص خواستند بدین طریق مثلاً محبوب گویند و مراد از حق عز اسمہ باشد دستے کہ مستغنی دارند او را از دوستی مطلقاً۔ **پردہ** موانعے را گویند کہ میانِ عاشق و معشوق بود از لوازم طریق نہ از جہت...... و عاشق را در معشوق در بازد۔ **پیچ** زلف اشتغالِ الٰہی جل شانہ را گویند۔ **پیام** اوامر و نواہی را گویند۔ **یکبار** توبۂ خاص را گویند۔

حرف التاء فوقانی

ترسا مراد از مرد روحانیست کہ صفاتِ ذمیمۂ نفس امارہ او متبدل بصفاتِ حمیدہ شدہ باشد۔ و دقائقِ حقائق را نیز گویند۔ **ترسا بچہ** واردِ غیبی را گویند۔ **تکبر** غرورِ دادن معشوق را گویند۔ **توانائی** صفت فاعلِ مختاری ہست۔ **توانگری** جمیع صفت کمال بود۔ **تاختن** نشانِ او لوالامر الٰہی را گویند۔ **ترک تاز** جذبۂ الٰہی را گویند کہ

سالک مجاہدہ و رنج بسیاری کشد و کشادگی یابد ناگاہ جذبۂ الٰہی جل شانہٗ دررسد و او را بمقصود رساند۔ تاراج سلبِ اختیارِ سالک را گویند۔ توبہ بازگشتن از چیزِ ناقص و نازل را گویند۔ ترانہ آئینِ محبت را گویند۔ تابِ انوارِ ذات را گویند

(حرف الثاء مثلثہ یافتہ نشد)

حرف الجیم تازی

جلال اظہار استغنائے معشوق است از عشق عاشق و آن دلیل نفی وجود و غرورِ عاشق بود و اظہارِ بے چارگی او و بقائے ظہورِ عاشق است چنانکہ عاشق را یقین حاصل شود کہ او ست۔ جفا پوشانیدن دلِ سالک را گویند از معارف و مشاہدات کہ او را بدانہا تربیتے کردہ اند۔ جور باز داشتن سالک بود از سیرِ عروج۔ جنگ امتحاناتِ الٰہی جل شانہٗ را گویند۔ جانان صفت قیومی را گویند کہ قیامِ جملہ موجودات باوست کہ اگر آن دقیقہ پیوستہ بموجودات نبودے ہیچ جز در وجود بقا نیافتے۔ جانفزا صفتِ لقا را گویند کہ سالک از آن صفت باقی ابدی گردد۔ جرعہ اسرارِ مقدمات را گویند کہ در سلوک از سالک پوشیدہ ماندہ بود۔ جام احوال را گویند جلیس عالمِ طبعی را گویند۔

حرف الجیم عجمی

چشم و ابرو جمالِ الہامِ غیبی باشد کہ بر دلِ سالک وارد شود۔ چشم پرخمار شرم کردن راست از سالک لیکن کشف آن احوال نزدِ اہلِ کمال ظاہر است چشمِ ترک سِرِّ مراتبِ عالیہ را گویند کہ اہلِ کمال آنرا پوشیدہ دارند و جز خدائے

Marfat.com

سبحانہ، برآن اطلاع نباشد۔ چشم مست سِرّ الٰہی را گویند بر تقصیرے کہ از سالک در وجود آید۔ چہرۂ گلگون تجلیات را گویند کہ در غیر مادہ بود در خواب یا در حالتِ بے خودی و بیداری۔ چوگان تقدیر احکام را گویند بنسبت بہ عاشق در راہِ عاشق۔

حرف الحاءِ حطی

حُسن جمعیتِ کمالات را گویند در یک ذات و آن جز حق را نباشد۔ حجاب موانع را گویند کہ عاشق را از معشوق باز دارد بنوعے از انواعِ معاملۂ عاشق۔ حبل المتین عبارت از دست آویز نوعیت کہ کلامِ ربانی باشد۔ حضور مقامِ وحدت را گویند۔ حج سلوک اللہ را گویند۔ حلاوت ظہورِ انوار را گویند کہ از راہِ مشاہدہ حاصل آید مجرد از مادّہ۔

حرف الخاء

خمّار و بادہ فروش پیر و مرشد را گویند۔ خشم ظہورِ صفاتِ قہر را گویند۔ خُم موقت را گویند۔ خمِ زلف اسرارِ الٰہی را گویند۔ خمخانہ عالمِ تجلیات را گویند کہ عالمِ قلب است۔ خرابات خرابیِ عالمِ بشریت است۔ خالِ سیاہ عالمِ نیستی را گویند۔ خط سیاہ عالمِ غیب را گویند۔ خطِ سبز عالمِ برزخ را گویند۔ خواب فنائے اختیاری را گویند۔

حرف الدال مہملہ

دیر و خرابات عالمِ معنی و باطنِ عارف را گویند کہ کامل باشد۔

Marfat.com

دوستی صفتِ محبتِ الٰہی را گویند بر محبتِ سالک۔ دیدہ اطلاعِ الٰہی را
گویند بر جمیعِ احوالِ سالک از خیر و شر۔ دین اعتقادے را گویند کہ از عالمِ تفرقہ سر کردہ
بود دف طلبِ معشوق را گویند۔ دلدار صفتِ باسطی را گویند۔ دل کشا
صفتِ فتاحی را گویند۔ دہانِ کوچک صفتِ متکلمی را گویند۔ دست
صفتِ قدرت را گویند۔ دیوانگی مغلوبیتِ عاشق را گویند۔ (حروف الذال المعجمہ یافتہ نشد)

حرف الراء المہملہ

روز شایع شب عالمِ غیبی عمر را گویند۔ عالمِ جبروت را نیز گویند
و این عالم خلوتیست درمیانِ عالمِ خلق و عالمِ ربوبیت۔ رُخ تجلیاتے را گویند
کہ در مادہ بود۔

حرف الزاء المعجمہ

زکوٰۃ ترکِ ایثار را گویند با انبیاء علیہم السلام۔ زنّار یکجہتی و یکرنگی سالک
باشد در راہِ دین و متابعتِ راہِ یقین۔ زلف غیبتِ ہویت را گویند کہ کسے را
بدو راہ نیست۔ زنخ گی۔ قبولِ طاعت و قبولِ اقبالِ محبوبیت را گویند۔ زر
ریاضت و مجاہدہ را گویند۔

حرف السین المہملہ

ساغر و پیمانہ چیزے را گویند کہ در وے مشاہدۂ انوارِ غیبی کنند
و ادراکِ معنی نمایند۔ ساقی و مطرب فیض رسانندگان و ترغیب کنندگان را
گویند کہ بکشفِ رموز و بیانِ دلہائے عارفان را معمور دارند۔ سلطانی

Marfat.com

جریانِ اعمال و احوال را گویند بر عاشق چنانکہ حکم و ارادتِ الٰہی جل شانہٗ بود و امیدِ ارادتِ خود اجاری کردن بود بر سالک۔ ساقی صورتِ مثالی جمالیہ را گویند سماع مجلسِ انس را گویند۔ سخنِ شیرین اشاراتِ الٰہی جل شانہٗ را گویند بانبیاؑ بواسطۂ وحی و باولیا بواسطۂ الہام۔ سیب زنخ مشاہدہ را گویند کہ از مطالعہ جمال خیزد۔ ساعد صفتِ قوت را گویند۔ سلام درودِ محمدی را گویند۔ سعادت خواندنِ ازلی را گویند۔ سیم تصفیۂ ظاہر و باطن را گویند سوے علاقہ را گویند بعالمِ حقیقت و مقامِ جمع اول و اکنون در حالتِ تفرقہ افتادہ۔

حرف الشین معجمہ

تشکل وجودِ ہستی حق را گویند۔ شیوہ اندک جذبہ را گویند و در بعضے احوال کہ گاہ بود و گاہ نبود۔ شوخی کثرتِ التفات را گویند بہ اظہارِ صورِ افعال شرابِ خام عیشِ ممزوج را گویند کہ مقارنِ عبودیت بود شراب خانہ عالمِ ملکوت را گویند شمعِ نورانیہ نور و انوار را گویند۔ شب قدر بقاے سالک را گویند در عینِ استہلاک بہ وجودِ حق۔ شب یلدا انوار را گویند کہ سوادِ اعظم است۔ شقاوت راندنِ ازلی را گویند۔

حرف الصاد مہملہ

صلح قبولِ اعمالِ عباداتت را گویند صراحی مقام را گویند۔

(حرف الضاد معجمہ یافت نشدہ)

حرف الطاء مهمله

طامات معارفی را گویند که در آوان سلوک بر دل سالک گذر کند۔

طرب انس با حق سبحانهٗ باشد و سرور دل در آن عیش مدام حضوری ست با حق سبحانهٗ تعالیٰ۔ (حرف الظاء معجمه نیست)

حرف العین مهمله

عاشق شیفتهٔ جمال و جلال الٰہی را گویند بعد از طلب او سبحانهٗ بجد تمام از آن روے که مستحق دوستی وے باشد و بس۔ عید مقام جمع را گویند علت شہوات و آرزوے نفس را گویند۔

حرف الغین معجمه

غمزه و بوسه فیضے و جذبهٔ باطن را گویند که نسبت به سالک واقع شود۔

غارت جذبهٔ الٰہی جل شانهٗ را گویند که بے واسطه بدل رسد که بیدارکس و اعمال مقدم باشد و سالک مقهور آن بود اگرچه اوامر و اعمال بر وے جاری باشد غمگسار اثر صفت رحمانی را گویند که عموم و شمول دارد نسبت بهمه موجودات۔ غمکده مستوران را گویند۔

حرف الفاء

فریب استدراج الٰہی را گویند فراق غیبت را گویند از مقام وحدت فقیری عدم اختیار را گویند۔

Marfat.com

حرف القاف

قلاش و قلندر اہلِ ترک و مجرد را گویند کہ از مقامِ لذتِ نفسانی گذشتہ باشد۔ قوت غذاے عاشق بود از دریافت جمالِ قدم کہ ادراک ہیچ کس بدان محیط نشود قد استوا استیلاے الٰہی را گویند۔ قامت بیزاری پرستش را گویند کہ ہیچ کس را بجز از خداے سبحانہٗ سزاوار نیست۔

حرف الکاف تازی

کمال اظہار کمال معشوق است جہتِ ترغیب و طلبِ عاشق۔ کینہ تسلط صفاتِ قہر را گویند کلیسا۔ عالم حیوانی را گویند۔ کعبہ مقامِ وصلت را گویند۔ کلبۂ احزان ہجرانِ محبوب را گویند۔ کباب پرورش دل را گویند در تجلیاتِ صوری۔ کفر ظلمتِ عالم تفرقہ را گویند۔

حرف الکاف فارسی

گبرو کافر بچہ یکرنگی در عالم وحدت باشد کہ تمامی روے دل از ماسوی اللہ تاختہ در سوادِ نیستی جا گرفتہ باشد۔ گیسو طریقِ طلب را گویند بعالمِ ہویت گوہر معانی صفات و اسماء الٰہی را گویند

حرف اللام

لطف تربیتِ معشوق مر عاشق را برفق و مواسات تا قوتِ تاب آن جمال او را بکمال حاصل آید۔ لب کلامِ معشوق را گویند۔ لبِ لعل بطون کلام

Marfat.com

معشوق را گویند۔ لبِ شکرین۔ کلامِ منزل را گویند کہ انبیاء را بے واسطہ ملک حاصل ہست و اولیاء را بہ تصفیۂ باطن۔ لبِ شیرین کلام بے واسطہ را گویند۔

حرف المیم

میخانہ مراد از باطنِ عارفِ کامل باشد کہ دراں باطن شوق و ذوق و معارفِ الٰہی بسیار باشد۔ میکدہ قدمِ مناجات را گویند۔ محبوب و صنم حقیقتِ روحیہ را گویند در ظہور تجلی صورت صفاتی۔ مست و شیدا اہلِ جذبہ و شوق را گویند۔ مے ذوقے بود کہ از دلِ سالک بر آید و او را خوش وقت گرداند۔ ملاحتِ بے نہایت۔ کلامِ الٰہی را گویند کہ ہیچ کس بدان نہ رسد۔ مہربانی صفتِ ربوبیت را گویند۔ موے ظاہرِ ہویت را گویند یعنی وجودِ راحہ ہمہ را ......(؟) بمعرفت وجودِ علم حاصل ہست۔ مشاہدہ تجلی را گویند۔ مطرب آگاہ کنندہ را گویند۔ مرأت تجلیات را گویند از معانی نوری و صوری و تجلی بہ ذوقے منتہی گردد۔ (وھو البقاء مع اللہ سبحانہ) ماہ روے۔ تجلیاتِ صوری را گویند کہ سالک را بر کیفیات آں اطلاع واقع می شود میلان مقامِ شہود را گویند۔ مست خراب استغراق عاشق بود در عشقِ محبوب۔

حرف النون

نقاب موانع را گویند کہ عاشق را از معشوق باز دارد بحکمِ ارادہ معشوق کہ عاشق را ہنوز استعداد تجلی دست نہ دادہ نقل کشفِ معانی را گویند۔ نور د ز

Marfat.com

مقامِ تفرقہ را گویند۔ ناقوس یادکرد مقامِ تفرقہ را گویند۔ نسیم و باد۔ زور و عنایت را گویند۔ نالہ مناجاتِ عاشق را گویند بہ معشوق۔

حرف الواو

وصال مقامِ وحدت را گویند۔ وفا عنایتِ ازلی را گویند کہ بے واسطہ عمل خیزد۔

حرف الہار ویاے تحتانی

ھجران۔ التفاتے غیر را گویند۔ یار و دلدار عالمِ شہود را گویند یاری صفتِ نصرتِ الٰہی را گویند کہ ضروری کافۂ موجودات ہست و ہیچ اسم موافق تر ازیں اسم نیست مر سالک را۔ و عارفِ زیرک را این جملہ کفایت باشد کہ در ہر عبارتے لوازم معانی را چگونہ رعایت باید کرد۔

